KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XII-ik évf. November, December. 1877. 6-ik füzet.

A KERESZTÉNY EGYHÁZ.

Freeman Clarke Jakab „Orthodoxy: its truths and errors“ czimü müvéből.*)

FERENCZ JÓZSEF.

1. §. A kérdés megállapitása.

A gyakorlati hittudományt illetőleg korunk egyik legérdekesebb kérdése a keresztény egyház természete, tekintélye, szervezete, müködése és jövőjére vonatkozó kérdés. Ezen kérdésnek nagy érdeket kölcsönzött ujabban a katholikus vagy magas egyház felé irányuló nézet következtében kifejlett mozgalom. A protestansok között ugyanis némi törekvés nyilvánult a katholikus egyházzal mint Krisztus egyedül igaz és idvezitő egyházával való egyesülésre. Ugyanezen törekvés észlelhető az angol egyházban és az egyesült államok püspöki egyházában azoknál, a kik nem voltak hajlandók oly meszszemenni mint Róma. Ennélfogva felette fontos és hasznos feltenni ama kérdést: mi igaz és mi tévedés van az egyházat illető különböző nézetekben? Ezek nagyon különböznek egymástól. A róm. katholikusok azt állitják, hogy az ők egyházuk az egyedül igaz egyház s azon kivül nincs üdvösség. Némely protestánsok erre azt felelik, hogy a róm. kath. egyház az Antikrisztus egyháza s az egyedül igaz egyházak azok, a melyek az evangelium vagy orthodox hitet tartják. A Swedenborg hivei azt mondják, hogy az ős

*) „Orthodoxy: its truths and errors. By James Freeman Clarke. Tenth edition. Boston: American unitarian association. 1875.“

Midőn e műből, melynek becsét az iró neve mellett az is bizonyitja, hogy rövid idő alatt tiz kiadást ért, a fennebbi czikket leforditni és a Ker. Magvető t. szerkesztősége rendelkezésére bocsátni elhatároztam, csak annyit kivánok megjegyezni, hogy ámbár e czikkben több oly dolog van, a mi tisztán csak az amerikai egyházi életre vonatkozik s fejtegetése ezen szempontból érthető, mindazáltal egészben véve nem kevésbé tanuságos s igy általános becsü.

Forditó.

egyház 1758-ban véget ért és azóta az új egyház foglalta el a maga helyét. Végre az emberek egy jelentékeny száma avval tart, hogy mindezek az egyházak roszak és haszontalanok s a keresztények kötelessége azokból kilépni és magokat azoktól elkülönözni. Ezek nem hiszik, hogy valamely egyházra szükség lenne s azt helyettesitni szeretnék bizonyos czélu társulatok: lyceumok s az értelem mivelésére szolgáló irodalmi klubbok, mértékletességi-, béke-egyletek és más erkölcsi irányu, mint felebaráti-szereteti, szabadkőmivesi s hasonló társadalmi szövetkezetek által.

A kérdés tehát ez: van-e állandó szüksége az emberiségnek valamely keresztény egyházra? Krisztus alapitott-e ily egyházat? Ha igen, melyik egyház az? És milyennek kell lenni ezen egyház jövő formájának s szervezése módjának?

Alig hiszem, hogy szükség lenne e helyen amaz elvont kérdést vitatni: ha vajjon az egyház oly lényeges szüksége-e az emberiségnek, a melyre mindig szüksége lesz? Elég reá mutatni arra, hogy valamely egyházra most szükség van és még nagyon hosszu ideig szükség lesz. Minden vallásnak meg volt a maga egyháza. Mihelyt egy új eszme támad, azonnal valamely külső egyesülésben testet ölt magára. Az új bort új tömlőbe töltik. Confuciusnak meg van a maga egyháza, Mohamednek megvan a maga egyháza; sőt a mormonismus és a spiritualismus is megalkották a magok egyházaikat. A keresztény egyház közvetlen Jézus menybemenetele után megalapult; oly szüség volt ez, mely nem a testből, nem is az emberek akaratjából, hanem az Isten akaratjából származott. Ez az egyház azóta folyton változó formában, de megszűnés nélkül fennállott. Más intézmények előállottak és ismét elenyésztek. A római birodalom eltünt. A barbar nemzetek elözönlötték Európát, azután polgáriasultak, keresztényekké lettek és beolvadtak a keresztény egyházba. A protestantismus elszakadt a római hittől, de az egyház mind a kettőben megmaradt. Más felekezetek: a presbyterianusok, independensek, quäkerek, methodisták, baptisták, swedenborgianusok, unitáriusok, universalisták elkülönözték magukat ugyanazon protestans testülettől, de mindenik magával vitte az egyházat, mindeniknek megvan saját egyháza. Magok a quäkerek, látszólag a legegyháziatlanabb felekezet, a mely tagadja a látható papságot és a látható szertartásokat, jelenleg mindenik között a legtömörőbb egyházzá alakult. Igy az ige szüntelen testté lesz. Igy minden szellem jelenleg valamely tes-

tületben ölt magára alakot. A test külső és látható, a szellem benső és láthatlan. Az evangelium életére, növekedésére és tényleges befolyására mindkettő szükséges. A kereszténység szelleme nélkül a test nem érne semmit, csak hulla lenne. A kereszténység teste nélkül a szellem egészen tevékenység nélkül maradna, csak lehellet lenne. A test lélek nélkül elrothad és undort gerjeszt; a lélek test nélkül tevékenytelen és megfoghatatlan. A lélek csak a test által tud müködni és a test csak a lélek által tud élni.

A nélkül tehát, hogy az egyház érdekében valamely más tekintélyt keresnénk, mint az emberiség szükségeiből való kifolyását, bátran kimondhatjuk, hogy nagy tévedés azt gondolni, hogy szakithatunk az egyházakkal. Még a leggyengébb egyházat sem lehet semminemü eszköz által kiküszöbölni, mert mindnyájan az emberi lélek szükségéből fejlettek ki és azt pótolják. Ezen kősziklán épültek fel. Mit tennétek helyébe? Egy lyceumot? Egy vitatkozó társulatot? Egy reform klubbot? Mit fogtok mondani az Isten után éhező és szomjuhozó léleknek? Mit a bűnösnek, a kit vétkei sulya a földre nyom? Mit a haldoklónak, a ki nem tudja miként készitse magát Istenével találkozni? Szükségünk van a Krisztus egyházára — azon egyházra, a melynek nagy czélja volt és lesz mindig: fölébreszteni és újjáteremteni a lelket, a fejszét a gonoszság fájának gyökerére vetni. És az egyház harangjainak égi hangja, a mint ezek ünnepnapok reggelén akkordjaikkal a csendes halmok felett tova hullámzanak, többet érnek a léleknek, mint ezer lyceum és vitatkozó társulat.

Nem, az egyházat nem kell lerontani, hanem meg kell újitani mélyebb, teljesebb élet által. Semmi kétség benne, nekünk egy jobb egyházra van szükségünk — mely eszméiben szabadabb, szeretetében tevékenyebb, s felebaráti érzelemben teljesebb legyen. Egy apostoli egyházra van szükségünk, alkalmazva a 19-ik évszáz szükségeihez. A hitczikkek prédikálása, mely atyáinkat kielégitette, a mi ohajtásainknak nem felel meg. Nekünk arra van szükségünk, hogy a kereszténység az élethez legyen alkalmazva — az egyén és állam életéhez. Egy jobb egyházra van szükségünk — igaz —; de szükségünk van az egyházakat tökélyesiteni és nem eltörölni.

2. §. A róm. katholikus és magas egyház orthodox tana az egyházról.

Elfogadva már a keresztény egyház állandósága iránti elvet, első kérdés ez: „Milyen annak igazi formája?“ vagy „Melyik az

*

igaz egyház?" vagy hogy a kérdést még más oldalról is feltüntessük: „Az egyháznak formája vagy lényege-e állandó? Valamely egyesület bizonyos keresztény czélokra, isteni tiszteletre és munkásságra egyház-e, vagy szükség, hogy az bizonyos szerves formában jelentkezzék?" Erre a kérdésre a római és magas egyházi püspökség igy felel: „Szükség". A protestantismus pedig ezt mondja: „Nem szükség". A római egyház azt mondja, hogy Jézus a maga egyháza részére egy lényeges formát alapitott szintugy mint a hogy annak lényegét meghatározta. Az igaz egyház egy minden tekintetben oly határozottan körülirt szervezet, mint bármely más világi czélokra alapitott testület. Ez bir a lelkek idvezitésének kiváltságával, ennek van egyedüli joga a szellemi élet közvetitésére s e munkájában semmi más testület által törvényesen meg nem akadályoztathatik. Ez a jog eredetileg szt. Péternek adatott s általa követőire, a római püspökökre ruháztatott. Ezt bizonyitja amaz eredeti adományozási tény: „Te vagy Péter" s. t. b. és a következő püspökök szabályszerü sorrendje.

„A katholikus dogma szerint" — ugy mond Guericke [1]) — „az egyház egy külső társulat, mely által Krisztussal minden érintkezés feltételeztetik és közvetittetik. Ez a külső társulat a valódi egyház, az egység, egyetemesség, apostoliasság és szentség jegyeivel, és a mint egyfelől egyedül csalhatlan, ugy másfelől egyedül idvezitheti a lelket". Ez az egyház Bellarmin szerint egy egészen látható és külső társulat, mint a franczia királyság vagy a velenczei köztársaság [2]). Moehler szerint [3]) az egyház „a hivők látható egyesülete, alapitva Krisztus által, a melyben a folytonos apostolság eszközei által s. t. b. ugyanazon munkásság, melyet ő tanusitott földi élete alatt, a világ végeig folytattatik". A róm. kath. felfogás szerint az egyház csak látható s nem látható és láthatatlan is egyszersmind, a mint ezt a protestansok tanitják. Szerintök az egyház a jók és roszak egyesülete, mig a protestans tan szerint az igaz egyház csak az újjászülettekből áll [4]).

[1]) Guericke, Christ. Symbolik §. 70.

[2]) Ecclesia enim est coetus hominum ita visibilis et palpabilis ut est coetus populi Romani, vel Regnum Galliae, aut respublica Venetorum". Bellarmin Eccles. Milit. c. 2.

[3]) Moehler Symbolism. §. 36.

[4]) Bonos et malos ad ecclesiam pertinere catholica fides vere et constanter affirmat. Cat. Rom.

A római egyház ezen igénytartásának megczáfolására semmi sem alkalmasabb, mint feltevéseinek nagy száma, melyekre azt alapitja. Egyedül magát tartván igaz és a Krisztus által alapitott egyháznak, ezen állitásnak igazolására teljes és határozott bizonyitványokat kivánunk. Be kell bizonyitnia 1-ör hogy Jézus egy ilyen nemü külső egyházat alapitott; 2-or hogy ő Pétert annak fejéül tette; 3-or hogy Péternek hatalmat adott az ő tekintélyét következőire ruházni; 4-er hogy a római püspökök a Péter utódai; 5-ör hogy ez a következési rend tökéletes és megszakadás nélkül volt; 6-or hogy a róm. kath. egyház csalatkozhatlan és soha semmiben nem tévedett; 7 er hogy az katholikus és minden igaz keresztényt magában foglal; 8-or hogy az maga magával egy és soha sem volt benne szakadás; 9-er hogy egyedül ő a szent egyház, a keresztény jellem gyümölcseit oly minőségben és oly mennyiségben teremvén, hogy vele e tekintetben egy egyház se versenyezhet. Ha ezen kilencz feltétel közül csak egy is elesik, Rómának összes igénytartása halomra dől. De azok mind elesnek, egyik sem levén bebizonyitható. Nem lehet kimutatni sem azt, hogy Jézus egy oly egyházat csak akart is volna alapitni, a mely az idvesség kiváltságát birja; sem azt, hogy Péter valaha annak fejéül tétetett volna legfőbb tekintélylyel [1]), sem azt, hogy ha ő evvel a tekintélylyel birt, csakugyan Rómában püspök volt valaha; sem azt, hogy ha mégis volt, ezt a tekintélyt utódaira ruházta legyen; sem azt, hogy ha ezt tette, a római püspökök az ő utódi; sem azt, hogy ha ezek az ő utódi, ez a következési rend megszakadás nélküli volt; sem azt, hogy az egyház tényleg csalhatatlan volt; sem azt, hogy minden igaz keresztényt magában foglal; sem azt, hogy szakadások benne nem voltak; sem azt, hogy a római katholicismus mindig oly tiszta és szent volt, miszerint abból annak kiválóan keresztényi volta a protestantismussal szemben kitünjék. A bizonyságok láncza ennélfogva, — a mely egy szem benne hiányozván, összetört láncz, — minden szemében össze van törve s egy elfogulatlan lélekre sem birhat meggyőző erővel.

Egy kis műben, melyet közelebbről adott ki Francziaország-

[1]) A mint tudva van, ennek igazolására főhelyül szolgál Máté 16: 18 és 19. „Te vagy Péter“ s t. b. De már Augustinus, a latin egyház nagy férfia azt mondja, hogy nem Péter, hanem Krisztus volt a kőszikla. (Neander vol. II. p. 168). Ugyanez a hatalom adatott a többi apostoloknak is. Máté 18: 18. Ján. 20: 23. Jel. 21: 14.

ban a protestáns Bost [1]) lelkész, a szerző indokolni akarván azt, hogy ő miért nem katholikus, azt mondja, azért, mert az egyház a maga tekintélyének alávetni kiván minket, a nélkül, hogy meg tudná mondani, hol van ez a tekintély. [2]). Az ultramontánok ezt a pápa személyére helyezik, de a gallican egyház ezt az eszmét soha se fogadta el és a legfőbb tekintélyt az egyetemes conciliumra ruházza.

Aztán minő fajtája a csalhatatlanságnak az, a mely az inquisitiot megszenvedte, a Bertalan-éji mészárlást megtapsolta, keresztes háborut prédikált a francziaországi eretnekek ellen, a protestansokat Hollandban legyilkolta, Spanyolhonban tizezeret égetett meg a máglyán? Ha azt mondják, hogy a protestansok is üldöztek másokat, erre mi azt feleljük, hogy ők ezt saját elveik ellenére tették, de a katholikusok az üldözést hitelveikkel öszhangzásban cselekedték; és az egyháznak, a mely kizárólagos csalhatlanságra és szentségre tart igényt, nincs joga magát aval mentegetni, hogy ő nem cselekedett roszabbat, mint azok, a kiket ő tévedéssel és bűnnel vádol.

3. §. A protestans orthodox eszme az egyházról.

A protestantismus a maga egyháza részére nem igényel kizárólagos szentséget és csalhatatlanságot. A protestansok szerint az egyház: „a hivek gyülekezete, a melyben az Isten tiszta igéje hirdettetik és a szentségek helyesen kiszolgáltatnak“ [3]). Honnan van mégis a romanismus felé hajló mozgalom? Részint onnan, mert az emberben van bizonyos szenvedőleges tulajdonság — szereti magát kormányoztatni, nem örömest gondolkozik függetlenül, a mint Wordsworth is mondja:

„Ez a határtalan szabadság fáraszt“.

Ez van kifejezve a „Van Artevelde“-ben is: „A világot bebarangoló elme kifárad s utjában midenütt kiséri az otthon nyugalmára vágyó képzelet“. Részint pedig onnan, mert a protestans egyházak gyakran kevésbé tevékenyek és kitartók a kereszténység gyakorlati munkáiban, mint a róm. katholikus egyház. Munkás pro-

[1]) Le Protestantisme liberal par le Pasteur Bost. Paris Bailllére. 1865.

[2]) „Il est de fait que le Catholicisme, qui est essentiellement un principe d' authorité, ne sait pas dire où reside cette authorité“.

[3]) A 39. Articulusból XIX-ik. Hasonlóan Conf Aug. Art. 7: „Cogregatio sanctorum, in qua evangelium recte docetur et recte administrantur sacramenta“. Azonban itt kérdésbe lehet tenni, hogy ki határoz a „recte“ felett.

testantismus helyett elsatnyult katholicismussal találkozunk. Különös sulyt fektetnek egy hitvallásra, a melyet sem a régiség, sem a tekintély nem támogatnak; a szentségekre, melyek nem valódi szentségek, hanem csak jelképek és a szertartásokra, a melyek a róm. katholikus egyház isteni tiszteletének sem szépségével, sem változatosságával nem birnak.

Mi czélt tűz a protestans egyház maga elébe? Hogy a concret kegyesség helyett abstract kegyességet teremtsen — kegyességet, mely nem az életben és magaviseletben öszpontosul, hanem csak formája lesz egy benső ösztönnek. Ha az egyházak arra forditnák gondjukat, hogy az éhezőnek enni adjanak, a meztelent felruházzák, az emberek hibáit és bűneit megszüntessék, az elesetteket segéljék és a foglyokat meglátogassák: ezen munkás szeretetből jóval elevenebb kegyesség fejlődnék. Imaházaik sokkal életteljesebbek lennének, ha azért imádkoznának bennök, hogy munkálkodjanak, mintha csak azért imádkoznak, hogy imádkozzanak. Az embereket nem azért kellene felvenni az egyházba, mivel kegyesek, hanem hogy a keresztény jótettek gyakorlása által kegyesekké legyenek. Gyakorlatilag szeretve felebarátaikat, a kiket látnak, szeretni tanulnák Istent, a kit nem látnak.

Továbbá a protestans egyház utánozni akarja a római egyház aristokratiáját. Hogy a romanismust legyőzzük tovább kell mennünk s ennek aristokratikus hajlamát magunk után hagyva, keresnünk kell egy jobb s találnunk egy biztosabb utat. A romanismus bűne az ő aristokratiája; a protestantismusnak ennélfogva a keresztény democratiát kell a maga egyházában kifejteni. De a papi és világi elem közötti veszélyes megkülönböztetést ez is fenntartja, a papságból egy külön osztályt csinálván, s ez által igazolván a Milton vádját, hogy: „a presbyter csak a régi pap kiterjedve". Különbséget tesz férfi és nő között az egyházban s az utóbbit nem bátoritja fel arra, hogy szóljon és szavazzon. Különbséget tesz gazdag és szegény között, azoknak adván el a templomi székeket, a kik azokat megvásárolhatják és a kiknek erre nincs módjuk, a szentélyen kivül hagyja. Különbséget tesz az orthodoxok és eretnekek között, kizárván az utolsókat, a helyett hogy behivja őket oda, a hol hibáikat levetközhetik. S végre keresztényietlen különbséget tesz a jók és roszak között; mert a mig Jézus, az ők mesterök a publikanusokkal és bűnösökkel barátságosan társalgott, az egyház igen gyakran megvetve hátat fordit ezeknek s elhagyja

őket, hogy a törvény s ne az evangelium gyógyitsa ki őket bűneikből.

Dr. Newman egy pusztai szentről, Abbot Agathoról, mint tanuságos és bölcs dolgot, egy mondát jegyzett fel, a mely ugy tetszik nekünk teljes naivitással megvilágositja mind a katholikus, mind a protestans orthodoxiát, mely szerint a jó vélemény felette áll a jó magaviseletnek. A monda igy szól:

„Hallván némelyek, hogy Abbot Agatho a türelem kölönös tehetségével bir, hogy az ő természetét próbára tegyék, igy szólottak hozzája: „Mi azt hallottuk, hogy ön érzékies és kevély". „Igaz", felelé a szent. Azok ismét mondák: „Nem ön-e az a mocskos nyelvü Agatho?" „Én vagyok" felelé ismét. Ekkor kérdék: „Nem ön-e Agatho, az eretnek?" „Nem" felelé. A midőn aztán ezek után azt kérdezték volna tőle, hogy ha már annyi vádat eltürt tőlök, miért nem szenvedte el az utolsót is, igy felelt: „az előbbi feleletek által csak magamra vallottam gonoszt, de az utóbbi helybenhagyása által Istentől szakitanám el magamat".

Agatho és Dr. Newman szerint tehát a nyelv, „mely a pokol tüzére van téve" nem szakit el Istentől, de egy téves nézet elszakit. A kevélység, „mely az esést megelőzi" és az érzékiség, mely az emberből állatot csinál, nem emel Isten és lelkünk közé oly válaszfalat, mint egy ártatlan véleménybeli hiba.

Hogy a protestans egyház nem győzi le a katholikus egyházat, egyetlen ok, mert nagyon is hasonló ahoz. Protestans eszmékkel fél-katholikus egyházaink vannak. Alapelvül fogadjuk el az egyéni vizsgálódás jogát, aztán lekiabáljuk és kizárjuk azokat, a kik tőlünk különböznek. Azt mondjuk, hogy az idvességet nem a remetei élet, a világtól való félrevonulás által lehet megnyerni s mégis nem prédikáljuk s nem vonjuk egyházi müködésünk keretébe a testnek szintugy mint a léleknek megtartására irányuló törekvést. Ha a protestans egyház a protestans eszmékkel öszhangzóbban müködnék, kevesebben hajlanának a romanismus felé.

4. §. Krisztus eszméje az egyházról vagy az Isten országa.

A róm. katholikusok a látható egyházat vagy a külsőleges keresztény közösséget tevén a keresztény vallás központjává s ezt a papság egy zártkörü testületévé változtatván, talán természetes is volt, hogy a protestansok az ellenkező irányban oly meszsze

menjenek. Ehez képest a protestantismus központi eszméje nem az egyház, hanem a lélek idvessége, nem társaságos, hanem személyi vallás, nem keresztény közösség, hanem személyi fejlődés, nem az Isten országa itt, hanem a menny a jövő életben. Amde való igaz és ujabban [1]) kitünő erővel lön kimutatva, hogy Jézus egyenes és közvetlen czélja a volt, hogy a hivőknek egy egyesületét alapitsa meg. Magában foglalta ez eszmét az, hogy ő a Krisztus — mert a Krisztusnak, az Isten országa fejének kellett lenni — és az Isten országában egy földi és emberi intézmény volt létesitendő. Jézus az Isten országának eszméjét a prófétáktól vette; de azt megtisztitotta, kifejtette és annak mélyebb és nagyobb jelentőséget adott az Isten országáról tett különböző leirásaiban. Jézus szájában ez a kifejezés „Isten országa“ egyjelentőségü volt avval, a mit mi „az egyház“ alatt értünk.

Ez világosabb lesz előttünk, ha az Isten országára vonatkozó nehány főbb vonást az uj testamentumból felsorolunk.

1.) Közel van. Márk. 1: 15. „Elközelitett az Isten országa“. Luk. 9: 15. és Márk. 9: 1. Vannak az itt állók közül némelyek, kik a halált meg nem kóstolják, mignem meglátandják az Isten országát“.

2.) Eljött. Luk. 17: 20 és 21. „Mikor pedig megkérdeztetett volna a Farizeusoktól, mikor jőne el az Istennek országa? felele nekik és monda: Nem jő el ugy az Istennek országa, hogy ember eszébe vehetné, és nem mondják azt: Ime itt vagy ime amott vagyon; mert az Istennek országa tibennetek vagyon“.

3.) Nem e világból való volt. Ján. 18: 36. „Felele Jézus: az én országom nem e világból való“.

4.) De ezen a világon kellett érvényesülnie. Mát. 6: 10. „Jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod mint a mennyben, ugy itt e földön is“.

5.) Bizonyos tekintetben külső, látható országnak vagy egy külső intézménynek kellett lennie. A mustármagról való hasonlat. Máté 13: 31 és 32.

6.) Jókat és gonoszokat magában foglal. A gyalomról való hasonlat. Máté 13: 47.

7.) A Krisztusé lesz. Kol. 1: 13. „Ki megszabaditott minket a sötétségnek hatalmasságától és az ő szerelmes fiának or-

---

[1]) Az „Ecce Homo“ czimü kitünő műben.

szágába általvitt". Luk. 22: 30. „Hogy egyetek és igyatok az én országomban". Máté 16: 28. „Meglátandják az embernek fiát menni az ő országába".

8.) Végezetre az Istennek adatik. 1. Kor. 15: 24. „Azután vég leszen, mikor kezéhez adja Krisztus az országot az Istennek, az Atyának" s. t. b.

9.) Szellemi ország. Rom. 14: 17. „Mert az Isten országa nem ételben, nem italban áll, hanem igazságban, békeségben és a Szent Lélek által való örömben".

10.) A hus és vér nem birhatja azt. 1. Kor. 15: 50. „A test és vér nem veheti az Isten országának örökségét, sem a rothadandóság a rothadatlan természetnek örökségét nem veszi".

11.) A felvétel feltételei szellemiek. Ján. 3: 3. „Ha valaki újonnan nem születendik, nem láthatja az Istennek országát". Máté 5: 3. „Boldogok a lelki szegények" 1. Kor. 6: 9. „Avagy nem tudjátok-e, hogy a hamisak nem birják az Isten országának örökségét". Lásd. Gal. 5: 21. Efez. 5: 5.

12.) Az Isten országa az embernek fia által volt megalapitandó az ő eljövelekor. Máté 24: 30; 25: 1. „Meglátják az embernek fiát eljőni az égnek felhőiben". „Akkor hasonló leszen a mennyeknek országa" [1].

---

[1]) Tholuck a hegyi beszédről való gyönyörü művében (Bergpredigt Christ. von A. Tholuck) igy ir: „Két főhibát követnek el ezen tan rendes tárgyalásánál: Először az Isten országára vonatkozó különböző kifejezéseket némelyek merőben különböző érteményüeknek tekintik s egymás mellé sorozzák, a nélkül, hogy megkisérlenék azokat egyesiteni valamely alapeszmébe. Vagy másodszor, a mi még roszabb, egyetlen kifejezéshez ragaszkodnak s a többit egészen figyelmen kivül hagyják. Az első hibára példákat lehet találni Zwinglinél az ő jegyzeteiben Jan. 3: 3-ra. (Itt az Istennek országa mint isteni tan s az evangelium prédikálása tekintetik, mint Luk. 18-ban; máskor az örök élet helyett vétetik Máté 25, Luk. 14. máskor ismét az egyház s a hivők egyesülete helyett, mint Máté 13: 24-ben). A későbbi szótárirók, mint Schleusner és Bretschneider nem kerülték ki ezeket a tévedéseket. Thral helyesebben jár el, midőn a szónak mindezen jelentéseit felsorolja igy: „Jelen és jövő boldogság Krisztus által". De ezen meghatározásban „az ország" kifejezés el van hagyva. Az ellenkező hibát: a szónak csupán egy jelentésére szzoritkozni s a többieket mellőzni, például Koppe és Keil követték el, a kik szerint ez a kifejezés csupán a Messiás jövő országlására szoritkozik, mely általa egykor megalapitandó.

„A mi értelmezésünk az „Isten országa" kifejezésre van alapitva, a mely a többit is mint mennyeknek országa" és „a Krisztus országa" megma-

A Krisztusnak tehát, mint az ő eljövetelének egyenes czélja, az a gondolat élt lelkében, hogy az Isten országának eljövetelét munkálja s az ő akarata a földön ugy mint a mennyben meglegyen. Ő nem tűzte maga elébe ugy szólva, feladatul, hogy az igazságot elvont formákban tanitsa mint a bölcsészek, hogy halálával az emberiség bűneért elégtételt szerezzen; hogy a szent életre példát adjon, hogy Istent és a halhatatlanságot kijelentse s a világba új életet öntsön. S ámbár mindezeket megtette, de azok csak az Isten országához tartoztak. Ezen nagy eszmébe voltak belefoglalva. Az ő országa az igazság országa volt, a melyben a birói szerepet az ő igéje lesz hivâtva viselni. Kibékitendő volt a világot Istennel halála által. Megmutatandó volt, hogy mire van az ember teremtve és mivé lehet. Kijelentendő volt Istent mint atyát az ő földi gyermekeinek. Hullámzásba volt hozandó egy új szellemi életet; de a mód, mely által mindezeket munkálandó volt, a tanitványokkal és testvérekkel való érintkezés módja volt, a kiknek az ő apostolaivá és küldötteivé kellett válniok. Ezek egy külső, látható társulatot voltak hivatva megalapitni a keresztség és úri vacsora symbolumaival. Egyszersmind hivatva voltak arra is, hogy a világban a vallásos élet egy folyamát inditsák meg. S az eredmény ezt igazolja. A tanitványok egy látható egyesületet formálnak, a mely az egész római birodalomra kiterjed, s a melynek rövid időn tanitói, tisztviselői, gyülései, isteni tisztelete, szent könyvei és ünnepnapjai vannak. De egyszersmind a láthatatlan egyházat alkotó nagyobb és mélyebb életfolyamot is hullámozni látjuk századokon át. Ebből a folyamból táplálkoznak a keresztény lelkek mindenfelé, hol

---

gyarázza. Mi ugy hiszszük, hogy az alapeszmét senki sem fogta fel helyesebben, mint Origenes a régieknél és Kalvin a reformatorok közül. Az eszme átalakulását az egyházi atyáknál látni lehet főként az uri ima harmadik kérését illető magyarázatnál, a melyet különösen Augustinus mélyen fejteget. Legtöbben a dicsőség országát, a Krisztus jövő kijelentését értik alatta. Egyedül Origenes fogja fel helyesebben a tárgyat az imáról irt müvében. Hasonlóan Kalvin az öszhangzásról szóló magyarázatában és Luther az Isten országáról szóló szép beszédében. Mi igy fejezzük ki saját alapnézetünket: „Egy társulat, a melyben Isten uralkodik, nem erőhatalommal, hanem a neki engedelmeskedni kész szeretet által, és a mely ennélfogva szükségkép egy magában azon szeretetnél fogva. Az idvezitő azért jött a földre, hogy egy ily társulatot alapitson és mivel ez teljesen csak azután lesz megalapitható, ha ő ellenségeit legyőzte, következik, hogy a Krisztus országa a maga tökéletes kifejlődésében a jövőre tartozik.

keresztény országok vannak s az összes kereszténység eszméje Istenről, emberről, kötelességről és halhatatlanságról ebben gyökerezik. Mi a bibliát azon meggyőződés világánál olvassuk, a melyet gyermekségünkben az édes anyai ölben szivtunk be. A templomban a szent hagyományok erejének befolyása alatt állunk, a melyek már természetünkké váltak. Van egy bizonyos keresztény öntudat, a mely minden gyermekben, ki a keresztény vallásban született, fejlődik s természetének jobb részét alkotja. Ez őt a láthatatlan egyház tagjává teszi mielőtt külsőleg a látható keresztény gyülekezet tagjává lenne.

5. §. A kovász egyháza vagy a láthatatlan egyház

Jézus példabeszédei között van kettő, a melyek a látható és láthatatlan egyházat példázolják. A látható egyház a mustármag egyháza, a láthatatlan egyház a kovász egyháza. Az előbbi egy szervezet, az utóbbi befolyás; egyik a test, másik a lélek. A látható egyház bizonyos határok közé van szoritva; meg vannak állapitva isteni tisztelete, hitelvei, hivatalnokai, gyülései, formái. Vannak szent napjai, szent helyei, szent emberei és szent könyvei. De a láthatatlan egyház nem ismer ily korlátokat; a hol a jóság van, mindenütt létezik. A kovász egyháza feltalálható az orthodoxok között szintugy mint a liberalisok között; a hivatalos kereszténység körében szintugy mint azon kivül; a zsidók, mohamedánok és pogányok között, a deisták s a hitetlenek minden fajtája között, a kik jobbak lehetnek, mint gondolják. Mert Jézus azt mondja: „A szél a hova akar fúni, fú és zúgását hallod . . . . . . Igy vagyon minden, a ki szent Lélektől születtetik“. A gőzmozdony kénytelen a vágányokon, a kocsi az úton haladni. De az ég boltozatján nincs vágány lerakva a déli szél számára; ott nincs ütény-tábla, mely a távoli részekről ezer virág édes illatárjával megrakott enyhe légfuvalom indulását és megérkezését meghatározza.

„Igy vagyon minden ember, a ki szent Lélektől születtetik“. Vedd elé kátédat, orthodox barátom; állapitsd meg, kedves methodista testvérem, a módot, mely által meghatározhatod, hogy valamely felebarátod megtért-e vagy nem; tűzd ki magad számára, derék formalista barátom, az igaz egyház ismertető jegyeit, melyen kivül nincs idvesség, és a midőn keritéseitekkel teljesen készen vagytok, midőn azokon az ajtókat is tetszéstek szerint már felraktátok, kénytelenek lesztek saját kezeitekkel ismét szétszedni, hogy a ko-

vász egyházának utat adjatok. „Senki sem idvezülhet, a ki nem hisz a szent háromságban és az elégtételben“ — igy szól a dogmatikus keresztény. „Senki sem idvezülhet, a kinek szive öntudatos átváltozást nem szenvedett“ — mondja a sentimentalis keresztény· „Senki sem idvezülhet, a ki az igaz egyházon kivül van s annak szentségeivel nem él“ — mondja a formálitásokat valló keresztény. Ez a mustármag egyházának három korlátja. De ime! itt jön egy megszámlálhatatlan sokaságu kicsiny gyermeksereg, a kik sem a háromságban, sem az elégtételben nem hisznek, nincsenek megkeresztelve és megtéritve. S mégis sem a dogmatikus, sem a sentimentalis, sem a külső formaságoknak hódoló keresztény nem merészli őket kizárni a mennyeknek országából. A logika csütörtököt mond, a nemes érzés felnyitja a három kaput és az ártatlan kicsinyek zavartalanul sétálnak a jó pásztorhoz, ki igy szól: „Engedjétek hozzám jőni és ne tiltsátok el tőlem a kicsinyeket“ s aztán a báránykákat karjaiba veszi, keblćhez szoritja s nyájasan elvezeti őket ama csendes vizek melletti kies legelőre.

A kicsiny gyermekeket át kell hát engedni a mennyek kapuján, ha szinte a dogmatikai következetesség azt kivánja is, hogy elkárhoztassanak. Azután kik következnek? Itt jőnek mind azok a pogányok, a kik soha semmit se hallottak a Krisztusról. Elkell-e azoknak kárhozniok? A hitczikkek szerint el, de az ujabb orthdoxiának ez iránt kételyei vannak, az ő szive is jobbá lett. Egy vagy másmódon, ugy véljük, őket is átbocsáthatjuk. Aztán itt vannak mindazok, kiket mi ismertünk és szerettünk. Nem hittek, a mint hinniök kellett volna. A mennyire mi tudjuk, sem megtéritve nem voltak, sem valamely igaz vagy hamis egyháznak nem voltak tagjai. De szerettük őket. Nem lehet a három korlátot bár csak addig ismét félrelökni, a mig ezek a jó barátink bejutnak? Melyik gyöngéd szivü orthodox férfi avagy nő nem talált, ha szükség volt rá, valamely mentséget arra, hogy az ő eretnek barátai is bejussanak a menyországba. Halála előtt lényegesen megváltoztatta nézeteit. Bizonyosan tudom, hogy orthodox kifejezésekkel élt. Hallottam tőle mondani, hogy ő Krisztus érdemeiben bizik vagy legalább hiszen a Krisztusban. És igy a jó és nemes halottaknak mindnyáján követniök kell a kicsiny gyermekeket s át kell jutniok a hármas korláton. Ezek nem tartoznak a mustármag egyházához, hanem a kovászéhoz. A korlátok hasonlók a Tassoban levő lángoló falakhoz, áttörhetleneknek látszanak, de a mint az ember hozzájok közele-

dik, észreveszi, hogy azok semmik. Hála legyen Istennek, hogy a közérzület erősebb mint a logika, hogy az emberiség erősebb mint a formák és hogy a jó, becsületes keresztény szivek többet érnek, mint egy korlátolt elméjü keresztény fejét világitó nyomorult mécs.

6. §. A mustármag egyháza.

Ez nem a lélek, hanem a test,nem az élet, hanem ezen élet szervezete. Tagadhatlan, hogy a látható egyház épp ugy szükséges mint a láthatatlan; a testre szintugy szükségünk van mint a lélekre s nagyon fontos kérdés, hogy minő testünk legyen. A lélek, kétségen kivül, határtalanul fontosabb mint a test, mindazáltal nem szeretnők, hogy nyomorékok, vakok vagy sánták legyünk. Mivel a lélek többet ér mint a test, nem kivánunk magunknak rheumát vagy idegbajt. A mi látható egyházunk, a Krisztus teste néha egy kicsinyt gyomorbetegségben szenved, nagyon szomoruan és nyomorultul néz ki, a mikor oly vidámnak kellene lennie, mint egy pacsirtának. Máskor ismét rheumaticusnak látszik, nem tud járni és dolga után látni. Gyakran olyan mint a lázas beteg: ma hévvel és buzgalommal tartja a gyüléseket, de holnap már a lelkesedés lelohad, hideg és didergő lesz. Meg van mellbetegsége is: tüdői nem elég erősök szólani, a mikor kell, kiáltani az igazságot és jogot a megpróbáltatás napjaiban. És valamint a természeti életre nézve sokkal jobb az egészséget fentartani, mint a betegséget gyógyitani, szintugy talán jobb lenne nekünk is, ha az egyház betegségét megelőzni igyekeznénk bölcs intézkedések: a szabad levegő, szabad mozgás és egészséges életrendszer által, mint betegségében a megvetés, szemrehányás és ascetikus kinzások szokásos gyógyszereivel orvosolni.

A látható egyházat négy szempontból lehet vizsgálódásunk tárgyává tenni. Tekinthetjük:

1-ör Az ős egyházat. vagy a milyen az egyház volt.

2-or a jelen egyházat vagy a milyen az egyház.

3-or Az eszményi egyházat vagy a milyennek az egyháznak lennie kellene.

4-er A lehetséges egyházat vagy a milyen az egyház lehet.

7. §. Az apostoli ös egyház vagy az egyház, a milyen volt.

Ha az ős keresztény egyház természetét, szervezetét és jellemét tanulmányozzuk, a mint ezt a Cselekedetekről irott könyv-

ben és az apostolok leveleiben előadva látjuk, azonnal szemünkbe ötlik az a meleg, szeretettől áthatott élet, mely az egyház tavaszkorát jellemzi, midőn minden bimbó fesleni indul s minden virág nyilni készül. Távol volt attól, hogy tökéletes egyház legyen. Sok tévedés volt benne és sok bűnt foglalt magában. Többen nem hitték a halottak feltámadását (1. Kor. 15: 12.) A tanitványok közül némelyek nem hallottak semmit a szent Lélekről (Csel. 19: 2.) Mások meg éppen részegen jelentek meg az urvacsorájánál (1. Kor. 11: 21.). Voltak keresztények, a kiket inteni kellett, hogy ne lopjanak (Efez. 4: 28.), ne hazudjanak (Kol. 3: 9.) s ne kövessenek más erkölcstelenségeket. Pétert (az egyháznak állitólagos csalhatatlan fejét) Pál ámitással vádolta. Pál és Barnabás nem maradhattak együtt hosszasan, mert czivódtak egymással és kénytelenek voltak elválni. Egy része az egyháznak zsidós volt s Pált mint hamis apostolt lekiabálta. Más része a pogányság felé hajolt és a Pál-féle szabadságot egész a szabadosságig engedte fajulni. És mégis, ámbár tökéletes keresztény jellem oly kevés volt az apostoli egyházban, nagy mérvü szellemi élet nyilatkozott abban. Az első keresztények szenteknek neveztetnek, pedig semmi sem érdemli kevésbé ezt az elnevezést, mint a dolgok állapotja kezdetben. De helyes irány felé néztek és helyes irányban haladtak. Tele voltak hittel, buzgósággal, lelkesültséggel és ihletettséggel s igy ha a szentségnek valóságát nem is, de annak igéretét és reményét lelkökben hordozták.

A Krisztus mennybemenetele és a pünkösd napjának csodás eseményei után a keresztény közönséget azonnal tevékeny munkálkodásban találjuk. Szervezete még nagyon határozatlan volt, de kifejlődésének csiráit már magában hordozta.

Az ős egyháznak még nem voltak hitczikkelyei; egyetlen hitczikke a Jézusban mint Krisztusban, az Isten fiában való hit volt. Nem volt püspöke vagy bár minő egyedüli feje; mert ugy látszik, hogy Péter, Jakab és János egyenlő befolyást gyakoroltak az ős egyházra, és ez a befolyás az ő jellemök természetes következése volt. Pál a Galatákhoz irt levélben kifejezetten mondja, hogy a midőn ő megtérése után későre Jeruzsálembe ment, Péter, János és Jakab ott, mint oszlopok állottak. A Cselekedetről irott könyvben sehol nincs emlékezet egy olyan egyedüli püspökről, a ki a jeruzsálemi vagy bármely más egyházi gyülekezet felett állott volna. És a mi a római egyházközséget illeti, a mely azt igényli ma-

gának, hogy ő a legrégibb s minden más egyházközségnek az anyja, még teljességgel nem is létezett, midőn a jeruzsálemi már meg volt alapitva. A római egyházközség még oly régi sem volt, mint az antiochiai, a lystrai, az iconiumi s mások, mert Pál és Barnabás miden egyházba rendeltek öregebbeket, a mint ezt Csel. 14-ben olvassuk, s Csel. 15: 7-ben Pétert még mindig Jeruzsálemben találjuk. Ha Rómában ekkor egyházközség volt, Péter nem volt annak püspöke, tehát ott vagy püspök nélküli egyház volt, vagy Péter nem volt annak első püspöke.

A mint nem volt az apostoli egyháznak sem hitczikkelye, sem püspöke, éppen ugy nem voltak annak semminemü körülirt vagy meghatározott formaságai. Ezek természetesen s a szükséghez képest fejlődtek. Igy Csel. 6: 1—5. olvassuk, hogy az apostolok ajánlják a tanitványoknak két férfiut választani magok közül, a kik a szegények körüli szolgálatot végezzék. „Támada panaszolkodás“, mivel a görög asszonyok elmellőztettek — elmellőztettek valószinüleg azért, mert nem voltak oly ismeretesek mint a többiek. Ez azt mutatja, hogy nem voltak meghatározott hivatalnokaik; a diakonusok rendje is alkalomszerüleg alapittatott.

Hogy az apostoli egyházban az isteni tisztelet rendje, a lyturgia sem volt meghatározva, kitetszik 1. Kor. 14: 26—31. „Micsoda azért atyámfiai? Valamikor egybegyültek, némelynek közületek dicséretre való éneke, tudománya, nyelvekkel való szólásnak ajándéka, isteni jelentése, magyarázásra való ajándéka vagyon .... Az irásmagyarázók közül is ketten vagy hárman szóljanak, a többiek megitéljék. Hogyha az Istentől valami másnak jelentetik meg a mellette ülőnek, az első hallgasson. Mert egyenként mindnyájan magyarázhatjátok az irást, hogy mindenek tanuljanak és vigasztalást vegyenek“. Világos, hogy a midőn ilyen rendeletet vettek az egyházban, akkor ott még valamely szabályszerü isteni tiszteleti forma megállapitva nem lehetett.

De bár az apostoli egyházban nem volt sem püspök, sem hitforma, sem lyturgia, sem valamely hivatalos testület, volt mindezeknél valami jobb — volt Istenben való hit és kölcsönös szeretet. „Mindnyájan pedig, a kik hisznek vala, együtt valának és mindenök köz vala“. Nincs nyoma annak, hogy a javak ezen közössége valamely egyházi törvény által alapittatott volna meg, mint a szerzetrendekben, vagy a Pythagoras iskolájában és némely más újabbkori társulatban, mint a Sz. Simoné; mert Péter azt mondja Ana-

niásnak: „Nem a tiéd volt-e, a mi megmaradt? s minekutánna eladatott, nem volt-e az a te tulajdon hatalmadban?“ Jóllehet azonban az ők vagyonuk saját hatalmukban volt, még sem tartották azt annak, nem nevezték tulajdonuknak, hanem az Isten tulajdonának: ők csak sáfárai voltak annak s készek voltak mindenöket elhozni és oda ajándékozni az egyház czéljaira.

Az apostoli egyház a béke és öröm hajléka volt. Bár minő zavarok és küzdelmek voltak is a világban, midőn öszszegyültek, Krisztussal találkoztak s eledelöket vidáman és szivörömmel költötték el. A szeretet és szabadság légkörében éltek. Nem hallunk szabályokról, törvényekről, megszoritó rendeletekről beszélni; az Isten lelke vezeti mindnyájokat. Magában a köz-istenitiszteletben is, a mint láttuk, Pál nagyobb rendet kivánt behozni, de ez nem volt tekintélyre, hanem mindenik egyén tehetségének érzetére alapitva, mivel Isten nem az egyenetlenség, hanem a béke istene.

Ilyen volt az eredeti egyház a Cselekedetekről irott könyv és az apostoli levelek szerint. Előállott, mivel szükség volt rá, s Krisztus előre látta, hogy szükséges lesz. Nem önkényü parancsra, hanem az emberi természet szükségeire alapittatott. Az ember nem magános, hanem társas lény. Társaságra van szüksége munkájához és mulatságához, küzdelmeiben és nyugalmában. Még életének legfőbb foglalkozásánál, az imádkozásnál, Istenével való társalgásnál, ezen foglalkozásnál, melyről egy régi Platonista azt mondotta, hogy ez "a léleknek magányos röpülése az egyetlen egyhez" — még itt sem lehet egyedül. Az embernek gondolata tisztább, akarata szilárdabb, érzése mélyebb és szeretete nagyobb lesz oly emberekkel való társaságban, a kikkel ő valamely természetes és benső viszoyban van. Minél nagyobb és bensőbb ezen egyesülés alapja, annál áldásteljesebb rá nézve s annál inkább elősegiti őt czéljában. Ám de minő viszony lehet áldásteljesebb ránk nézve, mint ugyanazon Isten ismeretén és szeretetén alapuló testvériség szent érzése?

Az apostoli egyház egy családot képezett (Máté 12: 49); iskolája volt a Krisztus tanitványinak s egy testvéri szövetkezet. A rend fentartására megvoltak a maga tisztviselői, de egyházi, papi rendet a mai értelemben nem ismert, mert mindnyájan szent papság voltak s az isteni szolgálatban részt vettek (1. Péter. 2: 5; Rom. 1. 6; 1. Kor. 14. 26.) Egyetlen hitczikke Jézusban mint Krisztusban, az Isten fiában való hit volt. (Csel. 8: 37; 16: 31; 1. Ján. 4: 15; 5: 5, 10; Rom. 10: 9.) Az egyház egysége nem a

vélemények egységén, nem is a szertartások egységén, hanem a lélek egységén alapult; (Efez. 4: 3) s nem a tanra, hanem a hitre vonathozott. (Efez. 4: 5.) A templomi isteni tisztelet czélja nem pusztán abban határozódott, hogy az urivacsorában együttesen részesüljenek, közösen imádkozzanak, egy bizonyos hitformát megvédjenek s azt terjeszszék, az embereket egy bizonyos külső testületté szervezzék, vagy végre a kegyes lelkeket összegyüjtsék s őket mint egy bárkában biztonságba helyezzék, hanem hogy jót tegyenek és jót vegyenek — hogy miden dolgaikban növekedést vegyenek abban, a ki az ők fejök, Krisztusban. És a feltétel, mely szerint valaki az egyház tagja lehetett, abból állott, hogy a bűntől való megszabadulást ohajtsa, legyen hite Krisztusban, hogy ő a bűntől megszabadithatja és az igazságot éhezze és szomjuhozza.

8. §. A jelen egyház vagy a milyen az egyház most.

Ha a mult egyházától a jelen egyházához, az apostolitól a miénkhez fordulunk, nagy különbséget látunk. Az ős egyház szabadsága és egysége helyett a róm. katholikus egyházban találunk egységet, de szabadságot nem; a protestans egyházban pedig találunk szabadságot, de egységet nem. Mindkettőben az egyház a papságra van épitve, a helyett hogy a papság épitné az egyházat; a papság minden, a nép semmi; meghatározott formák szabad mozgás helyett, halt hitczikkek élő hit helyett. A világiasság szelleme hatolt be az egyházba s ezek az Istent és a mammont is szeretnék szolgálni, az Istent vasárnapokon, és a mammont hétköznapokon. Az egyház tagjai áhitatosabbak és vallásosabbak, de nem erkölcsösebbek és humanusabbak mint sokan, a kik kivül vannak az egyházon. És mivel nem szeretik az embert, a kit láttak, nehéznek találják szeretni Istent, a kit nem láttak. Kegyességök megtörik a humanitas hiányán.

Sok jót tett az egyház jelen állapotában is, de ha elgondoljuk menynyit tehetett volna, az a mit tett, mint semmi enyészik el. De még sem semmi az. Hiszen ki tudná megmondani mennyi jót tett a tornyokból vasárnaponként elhangzó harangszó, a különböző templomokba összegyült békés népség csendes áhitatoskodása? ki tudná megmérni a magábaszállásnak és tiszteletnek értekét, a mely ilyenkor a lelkeket megragadja, gondolkozásra inditván a gondtalanul élőt, megakadályozván a félig már kitervelt gonosz szándékot, tisztább és nemesebb érzületet keltvén fel a keblekben, felidézvén az

ártatlan gyermekkor kedves emlékeit az elfajulni indult szivben? ki tudná megmondani hány lélekben támadt fel ilyenkor egy nemesebb élet vágya, hány határozta el magát halhatatlanságra törekedni, hányat döbbentett meg a jövő itéletre való megemlékezés? ki láthatja azt, hány lélek tér meg vasárnaponként ezer meg ezer templomainkban a bűnből Istenhez, hány bánattelt sziv nyert vigaszt az evangelium szelid biztatásaiból? ki láthatja ezeket közülünk ugy mint Isten és az ő angyalai láthatják — mi csak azt érezhetjük, hogy az egyházak gyarlóságaik mellett is kiszámithatlan jónak eszközei. De a midőn azt, a mit az egyházak tettek, öszszehasonlitjuk aval, a mit tenniök kellene és tehetnének, az előbbiek az utóbbiakkal szemben elenyészni látszanak.

Egyike a legnehezebb kötelességeknek nem kicsinyelni valami jót, azért, mert az nem tökéletes és mégis elégedetlennek lenni vele.

Egyházaink egyik legfőbb hibája, hogy azok nem a nép, hanem a papság egyháza. A mi papságunk általában egyenes lelkü, jó szándéku, kevésbé önző és világias, mint a legtöbb ember, de állásuk követelményeinek még sem felelnek meg. Az ifju embert elküldjük a collegiumba, azután egy theologicum seminariumba, a hol igen hűségesen megtanulja a görög nyelvet s megtanul beszédeket irni. Huszonkét éves korában mint kellemes szónok kikerül az iskolákból s azonnal alkalmazást nyer egy nagy és régi gyülekezetben. A mint a szószékre lép és a hallgatóságon körül tekint, az ember azt hinné, hogy kétségbe esik. Hiszen mit mondhat nekik? Az emberi természetet, annak küzdelmeit és vétkeit, a kisértéseket, melyekkel az ember utczán, műhelyben találkozik, még nem ismeri. Az emberek előtte nem átkozódnak, nem kisértik meg, hogy megcsalják, vagy hogy a törvényszékek, a tekeszobák és szinházakba csalogassák. Nem beszélhet az embereknek vétkeikről, megkeményedett sziveikről, hitetlenségöktől, kirívó önzésükről, mivel azokat teljességgel nem ismeri. Kénytelen a bűnről elvontan beszélni, mert arról concrét alakban beszélni nem tud. Ha beszélne, mit mondana? Minő fegyverei vannak? Kezében a szellem fegyvere, de még nem próbálta, nincs bizalma benne. A biblia hatásteljes igazságait, melyek a leginkább megátalkodott bűnöst is a földre sujtják, felhasználhatná, ha merné, de nem tudja, hogyan. És mégis ezen őszhaju emberek tanitója s pedig egyetlen tanitója. Ha ő is, mint a hogy Jézus kiküldötte tanitványait, erszény, czipő s két felöltő nélkül indult volna ki a világba s aztán tiz évig

hirdette volna az evangeliumot az útszélen, kunyhókban, iskolákban, nélkülözve, a szárazföldön hálva, látva férfiakat és nőket rongyaikban s nem készülve előre a prédikáczióra, hanem az isteni ihletésre támaszkodva — ugy megtanulta volna, hogy mi módon mondjon valami fontosat még egy nagy gyülekezetnek is. Vagy ha ez a szegény ifju egy élő, tevékeny egyház közepette élne, a mely őt jó tanácscsal segiti, elvezeti őt a bánat hajlékához, a bűn tanyájához, letérdel vele a beteg nyoszolyájánál s a halottas ágynál s az ő csekély tapasztalatait a maga különféle dús tapasztalataival bővitné — akkor igazán az Isten embere lehetne, teljesen alkalmas minden munkára.

Mint az ős egyházban, ugy a mi mostani egyházunkban is még mindig feltalálható a judaismus és paganismus. A judaismus abban nyilatkozik, hogy az egyház a formát még mindig többre becsüli a lényegnél. Például, a róm. katholikus egyház azt tanitja, hogy ha egy gyermek fejére vizet öntünk s a keresztelési formulát elmondjuk, avval a szándékkal, hogy őt megkereszteljük, a gyermek azonnal ujjászületik. Ha egy perczczel előbb meg talált volna halni, az örök kárhozat martalékául esett volna, de ha a keresztelés után hal meg, már a menny örömei számára biztositva vannak. Ha egy földi atya a maga gyermekének testét kámforral bekenné, s aztán a tűzre tenné, mivel nem keresztelték meg, azt mondanók, hogy az az atya nagyon kegyetlen szülő. S pedig éppen ezt a bánásmódot tulajdonitja a róm. kath. egyház a jó Istennek. Továbbá, midőn egy külső formaság ily lényeges dolognak tartatik, midőn attól az örök üdv vagy örök kárhozat függ, indittatva érezzük magunkat megtudni, hogy mi az tulajdonképen. A keresztelésben három dolog van: a viz, a keresztelési formula és a keresztelő szándéka. A mi a vizet illeti, kérdjük: mennyi abból a lényeges? Annyit kell-e ebből használni, hogy a gyermeket egészen bele lehessen meritni? A katholikus egyház erre „nem“-mel felel. Elég-e erre a levegőben levő vizgőz? A kath. egyház erre is „nem“-mel felel. A kettő között tehát hol van az a bizonyos határvonal, a hol az elég kezdődik, a keresztelés megtörténhetik s a gyermek megszűnik a kárhozat martaléka lenni s az örök üdvben részesül? A róm. kath. egyház kénytelen levén erre a kérdésre megfelelni, azt igy oldotta meg: Csak az a keresztelés érvényes, melynél a vizcsepp folyós állapotban öntetik a gyermekre. A csepp, mely nincs folyó állapotban, nem keresztel meg, a csepp, mely folyó ál-

lapotban van, megkereszteli a gyermeket. Ezen két csepp közötti különbség határozza el tehát a gyermek örök üdvét vagy örök kárhozatát [1]).

Vajjon hogy hangzik ez a Pál apostol eme nyilatkozata mellett: „Nem az a zsidó, a ki kivül annak mutatja magát, sem pedig nem az a körülmetélkedés, a mely kivül vagyon a testen, hanem a ki belől titkon való zsidó, az igaz zsidó és az ember szivének lélekben s nem betü szerént való körülmetéltetése az igaz körülmetélkedés". Róm. 2: 28, 29. A judaismus külső intézmény volt, a keresztény vallás benső élet. S mégis mi alig merészkednénk a kereszténységről elmondani ma azt, a mit Pál apostol a judaismusról mondott. „Nem az a keresztény, a ki kivül annak mutatja magát s a kereszténység nem áll a külső hitvallásból, hanem igaz keresztény az, a ki bensőleg az". „Oh nem" — igy szólunk — „különbséget kell tenni. Egy ember — például — a ki a csodákban nem hiszen, lehet jó ember, de kereszténynek nem nevezhetni". Csak hogy mi avval tartunk, hogy a ki Krisztust követi, keresztény. És a ki a jóság, igazság, szeretet és tisztaság azon utján jár, a melyen Krisztus járt az emberek előtt, bár minő neven nevezze is magát, szerintünk a Krisztus követője.

Hát a szombatra nézve nem judaizál-e az egyház, azt állitván először, hogy a keresztény vallásban is van egy szombatnap s a kegyességnek egy neme a vasárnapot ugy tekinteni mint a zsidó szombatot, azt tanitván, hogy a szombatnap megülését a munkától és mulatozástól való ezen önmegtartózkodást egy szinvonalra kell helyezni az erkölcsi kötelességekkel? Midőn az emberek a tized után törekesznek, könynyen megfelejtkeznek az igazságról és könyörületről. Ha Jézus annyi század után visszatérne s ugyanazt

[1]) Egy kitünő és tanult férfiutól hallottam a következő beszélgetést, a melyet ő egy római pappal tartott: „Midőn az urvacsorai bor megszenteltetik, nemde az a Krisztus valóságos vérévé válik". „Pap: „igen". „Mit csinálnak önök aval, a mi az urvacsora kiosztás után a pohárban marad?" Pap: „Megiszszuk". „Nem tapad abból semmi a pohárhoz?" Pap: „Igen, de a poharat kimossuk". „Mit csinálnak önök a vizzel?" Pap: „megiszszuk". „De hát a kendőn, a melylyel a poharat kitörlik, nem marad-e a Krisztus véréből éppen semmi, ha bár egy végtelen kis részecske is?" Pap: „igen". „Nem megtörténhetik-e tehát, hogy a midőn a kendőt kimossák, a Krisztus véréből ez a kicsiny részecske a mosó vizbe jut, kiöntetik s azt egy növény gyökere — teszem egy káposzta feliszsza. Vajjon már most az a növény is tartalmazni fogja a Krisztus vérét vagy nem?

tenné és mondaná, a mit tett és mondott a szombatot illetőleg, sok kegyes protestans ember megbotránkoznék az ő vallásos elveiben. Mily rég óta van ő velünk s még sem tudtuk őt megismerni.

Egy amerikai protestans püspök egyszer eltiltott egy papot a szolgálattól, mivel ez a pap egy methodista papot kért meg, hogy neki az urvacsora kiosztásnál segédkezzék. Minő eltávozás ez annak álláspontjától, a ki igy szólott: „a ki nincs ellenünk, velünk van". S ismét: „a ki az Isten akaratját cselekszi, az az én anyám és testvérem". Drága mester! oly tágas-e a te egyházad, hogy mindazokat magában foglalja, a kik az Isten akaratját cselekszik és a mi egyházaink oly szűkkeblüek-e, hogy csak azokat fogadhatják tagjaik közé, a kik velünk a mi czeremoniáinkban és formaságainkban a legkisebb részletig megegyeznek? Te oly rég óta vagy velünk s mi még se ismertünk meg téged?

A jelen egyház félénk egyház. Fél az igazságtól és fél a szeretettől. Hitczikkelyei telve mysteriumokkal, a melyek szentebbek, mint hogy azokat vizsgálat alá lehessen venni. A próféta lepecsételt könyve az, mely a tudós papságnak és a miveletlen népségnek van adva; s a miveletlen nép igy szól: „Mi nem vagyunk tanultak". A tudós papság pedig igy szól: Be van pecsételve. Az titok. Nekünk még megkisérleni sem kell azt, hogy megértsük". A jelen egyház nem barátja a szabad vizsgálódásnak, ellenkezőleg igyekszik azt elnyomni az ártatlan tévedés felett lebegő kárhozat iszonyu rémeivel.

A jelen egyház a betükhez ragaszkozik. Mennyire bálványozza a bibliát! De a midőn megvizsgálod, ugy találod, hogy ez a bálványozás inkább a biblia betüire, mint annak férfias, nemes, emberies és szent szellemére tartozik. Annak szószerinti és betüszerinti ihletéséről fecseg, a mi épp oly absurd kifejezés, mintha valaki ezt mondaná: „testi lélek". Tedd kérdésbe a biblia betüszerinti ihletését és ezer hang fogja kiáltani: „Hitünk alapjától fosztatok meg. Hiszen ha nem hihetjük, hogy minden betü Istentől van, semmit sem tarthatunk meg abból". De Pál apostol ettől egészen eltérőleg tanitott, midőn azt mondotta: „Ki azt cselekedte, hogy alkalmatos szolgái lennénk az új testamentumnak, nem a betünek, hanem a léleknek; mert a betü megöl, a lélek pedig megelevenit. 1. Kor. 3: 6.

Az amerikai biblia-társulat egy bizottságot nevezett ki tanult egyénekből, hogy a biblia jelen forditását megvizsgálják — a vi-

lágért sem azért, hogy új forditást eszközöljenek, hanem csupán hogy a nyomdai szarvas hibákat, a melyek a fejezetek élén találhatók vagy a forditások által egyetemlegesen elkövettettek, kijavitsák. A tudós férfiak a munkát végrehajtották. A biblia megvizsgáltatott, kinyomatott, már-már kibocsáttatott. S ekkor egy kiáltás hangzék, hogy a bibliatársulat a sajtó ezen hibáit elvevén, elvette az egész bibliát. A keresztény közönség a 19-ik század közepén csak annyi miveltséggel birt, hogy a midőn egy néhány betühibát külsőleg kijavitottak a bibliában, igy kiált fel: „Elvették tőlem az én Istenemet, és nem tudom hova rejtették el előlem".

A jelen egyház felekezeties. Mindenik egyház arra igyekszik, hogy számát szomszédai róvására nevelje. Mi nem hisszük, hogy az egyháznak egy egérfogó formájára kellene szervezve lennie, a melybe könnyü bemenni, de nehéz abból kiszabadulni. Mi nem tartjuk helyesnek ifju embereket az ők fellángoló kegyességök hevében valamelyik egyházba bevonni, a nélkül, hogy nekik, megmondanák azt is, hogy ha némely pontra nézve más véleményre jutnak, nem hagyhatják el azon egyházat nyilvános kizáratás nélkül. Uj-Angliában vannak egyházközségek, a melyekbe a bejuthatás igen könnyü és kellemes, de két dolog van, a mi igen nehéz és kellemetlen. Ha valaki ki akar lépni, elbocsáttatik egy levéllel, mely ugyanazon felekezet egy más gyülekezetéhez van intézve és kötelezettségei alól addig nem mentik fel, a mig nem csatlakozott valamely hasonló egyházhoz és erről bizonyitványt nem tud előmutatni. Az egyház e szerint hasonló egy hegyre épitett városhoz, körülvéve sánczfallal, a melyen csak befelé van ut hagyva s kifelé csak két kijárás van — egyik egy gondosan őrzött kapu, a másik egy ötven láb magas meredek kőfal. Három dolog közt kell választanod: 1.) Maradj meg, a hol vagy. 2.) Menj a kapun keresztül egy más keritett várba. 3.) Taszittasd le magadat az excommunicatio tarpei sziklájáh. [1])

Ezekből láthatni, hogy a jelen egyház sokat különbözik s e különbség jobbára hátrányára van, az ős egyháztól. Az egyház most nem a testvérek hajléka, mert ennek tagjai nem is ismerik egymást. Nem a tanitványok iskolája, mert ebben a hitet készen kapod s egyszerre kell elfogadnod, nem tanulás által rendről-rendre elsa-

[1]) Lásd a New-Yorki „Independent" 1866 jun. 9-ki számában „a philadelphiai congregationalis gyülekezetekről" szóló czikket, a melyben némely kitünő pap ezt az elvet védi, mások kárhoztatják.

játitanod. Az isteni tiszteletet gyakran csak a papság és énekkar hajtja végre, a nép maga pusztán szemlélő maradván. A Jézusban, mint Krisztusban való egyszerü eredeti hit helyett, a népnek terjedelmes és mesterkélt hitczikkek tanittatnak. A meggyőződésben való egység helyett, mely ugyanazon dolgokat nézi, a kifejezésben való egységet keresik, mely ugyanazon dolgokat mondja. A helyett hogy a hitetleneket, bünösöket és tévelygőket hivnák az idvességre, az egyházakat kizárólag magok a keresztények alkotják és foglalják el, mintha Krisztus csak az igazakat hivta volna megtérésre. Nagy városainkban minden kétezer lélekre jut egy templom, de a templomban minden ülőszék tekintélyes és vagyonos embereknek van eladva s azok által van elfoglalva. Az evangelium nem hirdettetik többé a szegényeknek. Mind ebben van valami sajnálatra méltó rosz dolog.

9. §. Az egyház eszménye, vagy a milyennek az egyháznak lennie kellene.

Az eszményi egyház élettel, szeretettel és szabadsággal teljes. Ez tanitó egyház, a sötétségből világosságra hiván az embereket s az emberi élet számos mysteriumait fényével árasztván el. Felveszi a kicsiny gyermekeket s azokkal megismerteti kötelességeiket és rendeltetésöket. Iskolákat alapit mindenfelé, hol keresztény népek laknak, hogy minden keresztény gyermek Isten ismeretére vezettessék s az ő lelki békéjök ez által nagy legyen. Rendszeresen és általánosan kiterjed oktatása a társadalom minden osztályára, hogy a legkisebbektől a legnagyobbig minden ember ismerje az Urat. A pogány tartományokban missiókat alapit s missiónariussai oly igazak, nemesek, jók s a Krisztus életét saját életökben annyira visszatükrözik, hogy a pogányok mint a felhő és mint galamb-sereg sietnek a szent hajlék ablakaihoz. A buta és tétlen Hindostan-faj, valamint a szelid és tanulékony khinai csoportosan özönlik Krisztushoz, mint midőn a vándor-madarak melegebb égtájra költöznek. Az eszményi egyházban szeretet uralkodik. A bünös emberek iránt is szeretettel viseltetik. Felkeresi a szegényt és elhagyattokat, a megkeményedett szivüt és megátalkodottat s ki nem fáradó türelemmel alakitja át azoknak lelkét. Ha kapuin belépsz, a szeretet légkörében találod magadat. Az erős a gyengének erőtlenségét hordozza. Mindenki a legutolsó helyet keresi. A tanitványok lábait megmossák.

Az eszményi egyház tevékeny. Minden tagja közremunkál az egésznek épületére, némelyek egy, mások más módon. Ilyen formán az egész testület összeforrva s egygyétömöritve az által, a ki minden szövetkezetet kiegészit, a szereteten épül fel. Ha valamely veszélyes bün, aljas vétek és pusztitó erkölcsi betegség mutatkozik az országban: az eszményi egyház felkeresi annak gyökereit s megtalálja gyógyszereit. A gonosz embert kézen fogja s nem bocsátja el magától, mig meg nem javitja. Behatol a bün és vétek minden tanyájába s kiragadja abból a félig elveszett gyermeket, győzelmesen emeli ki a posványból az elesett nőt s őket új hajlékba helyezi el. Az eszményi egyház nem vitatkozik tantételek és dogmák felett. Mindenkihez igy szól: „Kiki az ő Urának áll vagy esik, nem nekem."

Eszerint az eszményi egyház egy földi mennyország. Ebben a lég mindig meleg, derült és napfényes, egét nem boritják fellegek; ez a szeretet társasága, az elmélyedés magányos helye, az ima hozzáférhetlen hegycsúcsa; egy kies fekvésü csendes völgy az, hol a szerencsétlen sohajai megszünnek és a megterheltek nyugalmat találnak.

De hol található fel az eszményi egyház? A mint láttuk a multban, a hol sokan keresik, nem található fel. Az egyház aranykora, a keresztény vallás paradicsomi állapota nincs hátunk megett. Avagy eszményi egyház volt-e az, a mely Pált üldözőbe vette azért, mert a judaismussal szembe szállott? Melyik egyház volt az eszményi egyház azok közül, melyeket János a Jelenések könyvében leir? az efezusi, mely „elhagyta az ő első szeretetét"? a pergamosi, a melyben eretnek tanitók voltak? a thyatirai, mely Jezebellel és a sátán fajzatával szövetkezett? a sardisi, a mely élőnek mondatott, holott halott volt? vagy a laodiceai, a mely lágymeleg volt?

Eszményi egyház volt-e az, midőn Pál kénytelen volt azt irni Titusnak, hogy a püspöknek szükséges feddhetetlennek lenni, nem vakmerőnek és részegesnek, nem verekedőnek és nyereség undok kivánójának és Timotheust intette, hogy a hiában való és trágár beszédeket kerülje?

Az ős egyházban több élet volt, mint a mostaniban; azt nagy küzdelem jellemzi, de élet-ereje még kifejletlen levén, az egyház általa csak ide s tova hányatott, mint a hogy a föld alatti tüzzel — füst és láng egyszerre tör ki; az ős egyházban nagy életerő volt; de még kevés tan-fejlődés, kevés öszhang a munkálkodásban, kevés rend és szabályosság, a mint erről mi napjainkban gondol-

kozunk. Az ős egyház annak tavaszkora volt és miként tavaszszal a természetben az életerő hatalmasan nyilatkozik, leveleket, bimbókat hozván elő mindenfelé, de mindezek még csak fejlődő állapotban: ilyen volt az ős egyház is — kevés virág, gyümölcs még semmi. Nem az volt az eszményi egyház. Az eszményi egyház nem hátunk megett, hanem előttünk van, az még jövendő.

10. §. A lehetséges egyház, vagy a minö az egyház lehet.

Lehetséges-e valamely más egyház, mint a jelenlegi? Mi azt hiszszük, hogy lehetséges. Mi azt hisszük, hogy az egyház jobb és tökélyesebb valami lehetne mint a jelenlegiek. A nélkül, hogy az eszményi egyházat megvalósitsuk, valamit még is tehetnénk ez irányban.

Mi lehetségesnek tartjuk az egyházra nézve, hogy az ne az elért eredmények, hanem inkább a vizsgálódás és munkálkodás alapján egyesüljön. A helyett, hogy az egyház mint most azokból álljon, a kiknek már kész hitnézeteik vannak: formálják azok, a kik ezeknek megszerzésében fáradoznak. A helyett, hogy a megtértekből s a magokat kegyeseknek hivőkből álljon: hadd legyen az egyház azoknak egyesülete, a kik megtérésre és kegyes életre igyekeznek. A helyett, hogy abban csak a jók vehessenek részt, hivjuk oda a roszakat is, kik jókká akarnak lenni. Azért külditek-e gyermekeiteket az iskolába, mivel már tanultak, és nem azért, mivel tanulatlanok? Nem inkább lehetünk-e Krisztus tanitványai tudatlanságunk mint tudományunk miatt?

Mi lehetségesnek tartunk egy egyházat és pedig szervezett egyházat, mely nem egy bizonyos hitvallásra, hanem az együttmunkálás elvére van alapitva. Feltéve, hogy az egyházi tagság feltétele a jót tevés és a jóban való részesülés szándéka és vágya volt: nem azok az egyház tagjai, a kik az urvacsora vételére, hanem azok, a kik az ur dolgainak munkálására egyesülnek. Az urvacsorája az ők felüdülésök a munka után. Összegyülnek néha, hogy megemlékezzenek a Krisztus szeretetéről s ebből magoknak erőt meritsenek. Engedjétek őket igy együttülni, vágyaikat kifejezni, tévedéseiket megvallani, elmondani egymásnak, hogy miben fáradoznak, mit hibáztak el, miben arattak sikert, s ez kölcsönösen fogja bátoritni az egyház tagjait teljes igyekezettel futni a czél felé.

Ugyanazért mi lehetségesnek tartjuk azt, hogy az egyház magára Krisztusra és nem valamely papra legyen alapitva. Az egyház még beszéd nélkül is fennállhat, tagjai együtt imádkoz-

hatnak és együtt énekelhetnek, midőn nincs papjok és egy igaz családot formálhatnak férfiak és nők, fi és nőtestvérek az Urban. A keresztény egyház meghatározásának legalsó foka az, mely szerint az egyház a templomi székek bérlőinek testülete; ennél nem sokkal különb az a meghatározás, mely szerint az egyház beszédeket hallgató gyülekezet s ismét, hogy az pusztán az imádkozók serege; ezeknél valamivel fennebb áll aztán az a meghatározás, mely szerint az egyház a communikálók testülete, melyet a Krisztus megismerésének vágya füz össze; mindezeknél fennebb áll végre az a fogalom, mely az egyházat, mint Krisztus testét tekinti. Az ilyen egyház czélja tanulni Krisztustól és az ő akaratját cselekedni; ez a Krisztus szemeivel néz minden dolgot, az ő kezeivel gyógyit be minden sebet, az ő lábaival jár szerteszét a világon, kifürkészni abban a bünt és gonoszságát, az ő szájával szólja az isteni segély és bátoritás szavát. „A Krisztus teste s mindnyájan egymásnak tagjai.“ A Krisztus teste, mely szüntelen tevékeny, szüntelen tökélyesbülő, szüntelen előtörő, czélja levén, mind jobban-jobban megismerni az ő akaratját, mind inkább elsajátitni az ő szeretetét s mind szorosabban egyesülni vele az istenes életben; azon testület az, mely czélszerüen van egyesitve és tömöritve azon erő által, a mely minden szövetkezetet támogat, növelvén a testületet a szeretet által való fejlődésben.

Lehetséges dolog egy oly egyházat alkotni, mely az evangeliumot ne csak egy nehány templomi szék bérlőnek, hanem az egész közönségnek hirdesse és tanitsa. Uj-Angliában született minden gyermeknek megtanitják a világi ismeretek elemeit dij nélkül. Hát a világi tudományok vize annyival lényegesebb-e az élet vizénél az állam biztonságára, hogy ennek veszélyeztetése nélkül egy gyermeket sem hagyhatunk el irástudatlanul nőni fel, ellenben az evangeliumban tudatlan maradhat? Nem lehetséges dolog-e az, hogy a mint szabad iskoláink vannak, legyenek szabad egyházaink is s igy legyen közistentiszteletünk is. Most nem birunk ily közisteni-tisztelettel. A templomok nem közhelyek — ezek közül mindenik a templomi székek bérlőiből alakult valamely testület magán tulajdona levén.

Lehetséges, egy oly egyház, a mely kötelességének tartja engedelmeskedni mestere első parancsának: „hirdessétek az evangeliumot minden népek között.“ Ennek missiói az országutakon és a keritéśek megett felkeresik és megmentik az elveszetteket. Az egész világot a maga mezejének és az összes emberiséget a maga

munkálkodási körének tekinti s kit-kit szükségéhez mérten oktat, segit, vigasztal és gyógyit az evangelium által.

Lehetséges, egy oly egyházat alkotni, a melynek egyesitő kapcsa nem a szertartások, nem is a hitvallás, de a szorgalom és munka, a szeretet és cselekedet. A csatlakozás feltétele az a szándék, hogy jóban részesüljön és ő maga is jót tegyen másokkal. A kik ezen iskolába belépnek, tanulni kivánnak s nem hiszik magokról, hogy ők már tudósok; azért lépnek be, hogy jókká legyenek, nem azért, mivel már jók.

Lehetséges egy oly egyházat alkotni, a mely feladatul azt tüzi maga eleibe, hogy az egész embert — szellemét, lelkét és testét mivelje, és nem csak lelkét, hogy az Istennek egész és tökéletes embert formáljon, a kiben semmi fogyatkozás nincs.

Lehetséges egy oly egyházat alkotni, a mely az egységet és a szabadságot egyesiti. A róm. katholikus egyház egységre igyekezvén s a szabadságot elhanyagolván, egysége nem valódi egység; ez nem egyéb mint az egyformaságnak külső héja, a sziv és lélek benső egysége nélkül. A protestáns egyház a szabadságra törekedvén és az egységet elhanyagolván, szabadsága nem valódi szabadság, nem egyéb mint a különböző vélemények külső szabadsága, de a mely mégis a szabad gondolatot nem türi s a vélemények különbféleségeért neheztel. Csak ezen ellentétes szükségeknek helyes összeegyeztetése által lehet kivánt czélra jutni. Az egyesülés szabadság nélkül nem egyesülés, a szabadság egyesülés nélkül nem szabadság. Hasonló hangoknak egymás mellé tételéből nem lesz öszhang, erre különböző hangoknak egyesülése kivántatik. Különbféleség egyenetlenség nélkül, a lélek egysége a betük különbfélesége mellett, különbféleség a müködésben, de ugyanazon ur, sok tag, de egy test — ez a kivánatos és lehetséges dolog.

Az idő közelg, midőn a mi dogmatikus egyházaink, formalis egyházaink, érzelgősön kegyeskedő egyházaink és a hitvallásilag szabadelvü egyházak mindnyájan valamely jobb és nemesebb egyházban olvadnak fel. A mindenütt nyilvánuló elégedetlenség jelzi ezt. Ez a kovász hatása, mely a tömeget mozgatja. A protestáns országok Róma felé vonzódnak, de a róm. katholikus országok hasonlóképpen s tán még inkább vonzódnak a protestántismushoz. Az orthodoxia a szabad kereszténységre és a szabad kereszténység az orthodoxiára törekszik. Mindenik a maga ellentétét, kiegészitő részét keresi. Ez a mozgalom nagyobb szabadság és mélyebb élet felé irányul.

CARPENTER MÁRIA EMLÉKEZETE.

KOVÁCS JÁNOSTÓL.

A testvér angol unitárius egyház sok oly jeles nőt tud fölmutatni, a kik mint hirneves irónők, vagy mint az emberiség közérdekeinek lelkes előmozditói a társadalmi életre nagy befolyást gyakoroltak s nemes tetteik és példaadásaik által maguknak halhatatlan érdemeket szereztek. Talán nem lesz érdektelen, ha a „Ker. Magvető“ olvasóival, habár vázlatilag is, megismertetjük életének főbb pontjait egy olyan müvelt lelkü és bámulatos jellemü nőnek, a ki egész életét utolsó lehelletéig a szegények, az árvák és elhagyottak felsegitésére, a tudatlanok nevelésére, a vétkesek megjavitására, szóval: a humanismus terjesztésére szentelte.

Carpenter Mária született 1807-ben ápril 3-kán Exeterben. Hatodik s egyszersmind a legidősebb gyermeke volt Dr. Lant Carpenter unit. lelkésznek, a ki széles ismerete, alapos tudománya, kifogyhatatlan emberbaráti szeretete, mély vallásos érzelme s feddhetetlen jellemeért közbecsülésben és szeretetben részesült mind Exeterben, mind Bristolban, a hol később lelkészi hivatalát folytatta. Ez utóbbi város lett leányának élete végeig legkedveltebb helye s tevékeny munkásságának mezője. Carpenter Máriában a szülők már zsenge korában felfedezték különös értelmi képességeit, a melyeket aztán igyekeztek is benne gondosan fejleszteni. Atyjától megtanulta a mennyiségtant, latin- és görög nyelvet, (később megtanult francziául, németül és olaszul is) s már fiatal korában azon vasárnapi iskolában, mely atyja vezetése alatt állott, jó eredménynyel tanitott. A tudományok majdnem minden ága iránt nagy érdekeltséggel viseltetett s különösen a történelemben, irodalomban, bölcsészetben, természettanban, csillagászatban, fűvészetben, physiologiában szép ismeretekre tett szert. Minden alkalmat s körülményt felhasznált arra, hogy magát teljesen és rendesen kimüvelje s alapos készültsége által a társadalomnak hasznos tagja legyen.

A vasárnapi iskolábani tanitással nem elégedett meg, hanem az osztályában levő növendékeket otthon is meglátogatta s igy a valódi szegények szükségleteiről s helyzetéről magának biztos tudomást szerzett. Ez ösztönözte aztán a későbbi években megkezdett

nagyobb vállalataira is. Hogy minő természetü s eredményü volt az ő munkássága, meglehet itélni atyjának azon leveléből, melyet a 21-ik éve betöltésekor hozzá intézett, s melyben a többek közt ezt irja: „Minthogy az Isten téged szerető szivvel s gyöngéd érzelemmel áldott meg, folytasd tovább a jézusi szellemben megkezdett munkádat s teljesitsd híven és kitartóan az Úr akaratját". Miután az apa az 1829-ik évben a saját iskolájától visszavonult, Carpenter Mária az atyja s nővérei segitségével egy leány-iskolát létesitett, melyben a vezetői szerepet ő vitte. 1833-ban Tuckerman József*) hittudor, a nagy Channing benső barátja s a szegények közötti lelkipásztorság terjesztésének buzgó apostola több hétig vendége volt a Carpenter családnak. Ez emberbarát, ki egész lelkesedéssel müködött a humanismus terjesztésén az Egyesült Államokban, mély benyomást gyakorolt Carpenter Mária fogékony lelkére, a ki nem sokára egy „nőegyletet" alapitott abból a czélból, hogy a szegények hajlékait látogassák s rajtok segitsenek. Ez egyletnek 30 évig volt titkára. Midőn látogatni kellett menni, a maga részére mindig a legroszabb s elhanyagoltabb helyeket választotta ki, s szelid és megnyerő modorával, tettetés nélküli szeretetével a legelvetemedettebb s vétkesebb utcza-gyermekeket is megtudta nyerni és helyes utra téritni. Szintén az ő ösztönzése következtében létesült 1839. a szegényebb néposztályok számára felállitott lelkipásztorság „Domestic Mission" czim alatt, mely a Turckermané mintájára volt alapitva.

A szegények felemelésére tett fáradozásai közben arra a tapasztalatra jött, hogy még tovább kellene menni s az olyan gyermekeket kellene megmenteni, a kik a tudatlanság, a vétek és kegyetlenség légkörében nőnek fel. E probléma megoldására forditotta 1845 óta minden törekvését. 1846-ban Londonban ugynevezett „Ragged School"-ok (iskolák kóborlók számára) alapittattak, melyeknek a mintájára ő is alapitott ilyet Bristolban nehány barátja támogatásával. Ebbe az iskolába egy igen alkalmas tanitót kaptak, ki nagyon tapintatosan tudott bánni kóborló gyermekekkel. Ő maga is gyakran oktatta a szerencsétleneket, s egyszerü felolvasásai tanuskodnak, hogy mily jól értett a legtudatlanabb s ostobább gyermekek értelmi fejlesztéséhez; s mennyire letudta kötni a figyelmöket azon rakonczátlan gyermekeknek, kiket különböző helyekről összegyüjthetett.

*) Lásd e derék ember életrajzát Channing E. V. müvei V. köt., ford. az unitár. tanárok 1874.

Az eddig szerzett tapasztalatok meggyőzték őt arról, hogy még a „Ragged Schol"-ban sincs érintve a néposztálynak legalsóbb rétege. Mert vannak olyan gyermekek, kik bűnben születtek, a kik a mellett, hogy minden nevelés nélkül nőnek fel, az erkölcstelenségnek s vétekuek különféle példái által könnyen félre vezettetnek s börtönbe jutnak. A társadalomnak az ilyen szánandó tagjai megmentésére is kiterjedett tehát figyelme. E végett érintkezésbe tette magát azon emberbarátokkal, a kik ezt az ügyet felkarolták s vele foglalkoztak. Lassanként előkészitette a javitó intézetek felállitásának eszméjét. Nézeteinek több pártolókat szerzett. Már 1850-ben egy kis müvet adott ki a következő czimmel: „A kóborlók iskoláiról, azok elvei és müködése módozatairól". Ezt követte 1851. „A vétkesek és elitéltek számára való javitó intézetekről" czimü müve, melyben elmondja ez irányban nyert eddigi tapasztalatait, bizonyitgatja azoknak hasznosságát; javaslatokat, módozatokat ajánl, melyek által a legmegromlottabb gyermekeket is hasznos tagjaivá lehet képezni a társadalomnak. Kiemeli, hogy azon egyéneknek, kik a javitó iskoláknál müködnek, mindenekfelett birniok kell a következő kellékekkel: erős hittel és meggyőződéssel a javitás lehetőségében; kellő ismerettel azoknak a vezetésére; szeretettel, mely lelkesitse és végre türelemmel az elkezdett munka béfejezésére. Birminghamban, 1852-ben e tárgy megvitatására értekezlet is tartatott, melyben sok hirneves philantroph vett részt. Ugyan ez évben az „alsó ház" egy bizottmányt nevezett ki e tárgyról való véleményes javaslat tétel végett; ezen bizottmányba Carpenter Mária is meghivatott. Az eredmény a lett, hogy 1854-ben a parliamentben, javitó intézetek alapitására vonatkozó bill (törvényjavaslat) keresztülment. De még mielőtt a parliament intézkedett volna, Carpenter Mária már megtette vala a kellő lépéseket tervének gyakorlati kivitelére. Segitve Mr. Scott Russel által, Kingswoodban, Bristolhoz közel, egy javitó iskolát állitott fel fiuk és leányok számára. De csakhamar oly nehézségek merültek fel, melyek a két nem különválasztását szükségessé tették. Ugyanekkor alapitotta Byron Noel Lady támogatásával a „Red Lodge-i javitó iskolát leányok számára" Bristolban. Ezen iskola felügyeletét önkéntesen magára vállalta. Állandóan az intézet tőszomszédságában lakván, saját házánál is 2—3 leányt nevelt a szükséges házi teendőkre. Itten fogadta ven-

dégszerető házában a világ különböző részéből az őt felkereső s vele egy czélra müködő nevezetes egyéneket.

Miután a javitó iskolába csak olyan gyermekeket vettek fel, a kik már fogságban voltak, nem sokára kitünt, hogy az ily intézetek által nem lehet megakadályozni az olyan gyermekeket a bűnbe eséstől, a kik rosz befolyás alatt vannak. A kérdés a volt te hát, hogy nincs-e valami mentő eszköz a bűn elkövetése megakadályozására? E kérdés megoldása hozta létre a parliament elébe terjesztendő ama törvényjavaslatot, hogy a kóbor vagy bűnös szülők elhanyagolt gyermekei számára „ipariskolák“ állitandók. Azon vitában, mely e javaslatot diadalra juttatta, Carpenter Mária tevékeny részt vett, s ő volt az első, ki 1858-ban a fennebb emlitett javitó iskolája közelében egy ipariskolát létesitett. 1861-ben az alsó ház által kinevezett bizottmány ujból hozzá fordult a felállitani szándékolt dolgozó házak kérdésében. A fogházi fegyelmet is behatóan tanulmányozta s 1864-ben két kötetes munkát adott ki ily czimen: „On our Convicts (foglyainkról).

E munka által összeköttetésbe jött sok európai jogászszal és reformerrel valamint az Egyesült Államok vezérférfiaival is, a hol a rabszolgakereskedés eltörlése ellen küzdők közt számos pártolóra talált. 1864-ben a „Ragged School“ mellé egy menházat építtetett a munkás emberek számára, a hol olcsó és jó tápszert kaphattak, s egyszerü oktató felolvasásokban részesültek. Nehány évvel később a fennebbi közelében egy hasonló hajlékot nyitott az olyan fiu-gyermekek számára, a kik nappal rendes foglalkozásban voltak, de éjszakára nem volt hol megvonják magukat. Az elősorolt intézeteknek nemcsak alapitója volt, hanem éltető szelleme is.

Vessünk most egy rövid pillantást Carpenter Mária tevékenységének egy más mezejére, Indiára, a hol szintén egész nagyságában emelkedik ki emberbaráti szeretete. Ugyanazon évben (1833), midőn Tuckerman meglátogatta volt a Carpenter családot Bristolban, egy más nevezetes ember is megfordult náluk, a nagy hindu reformer, Roy Rammohun Rája, kinek felvilágosult nézetei saját hazája erkölcsi és vallási kérdései felett; továbbá a társadalmi élet megjobbitása, valamint a nők helyzetének emelése felőli elvei élénk rokonszenvet és érdekeltséget ébresztettek Carpenter Máriában. E rokonszenvet és érdekeltséget Roynak Bristolban történt hirtelen halála szomoru körülményei annyira fokozták, hogy azok soha se mosódtak el emlékéből, sőt, a midőn 30 évvel később néhány fiatal hindu tanulás végett Angliába jött, újra föléledtek. S a mi-

kor ezen ifju hinduk őt személyesen is felkeresték, hogy intézetével megismerkedjenek s majd hazájokban hasonlókat állitsanak, Carpenter Mária szilárdan elhatározta magát India meglátogatására, hogy ottan érdekeltséget keltsen azoknak törekvései iránt, a kik a nők emelésén fáradoztak. Hogy terve annál sikeresebb legyen, előre egy ily czimü müvet irt: „Roy Rammohun utolsó napjai Angliában“ s ezt a nagy reformer honfitársainak ajánlotta. De addig nem tudott elmenni, mig új jelét nem adta az elhagyott gyermekek iránti szeretetének. Ugyanis kevéssel Bristolból való eltávozása előtt mindazokat a nőket, kik őt vállalataiban, munkáiban segitették, 1866-ban magához hivatta s előadta nekik egy felállitandó „Leány-ipariskola“ tervét és szükségességét, igy szólván hozzájok — a mint azt később humorral szokta elbeszélni — „Ennek meg kell lenni és pedig önök által“, s az illetők teljesitették is ohajtását. Bizottmány alakult. Házat szereztek. Az iskola megnyilt s azóta a legszebb sikerrel folytatja üdvös müködését.

Carpenter Mária 1866-ban, hatvan éves korában indult el indiai utjára. Hirneve megelőzte őt. Sok mindenféle tudósitás jelent meg felőle. De hogy ő mennyire ellene volt a tüntetésnek, kitünik saját leveléből, melyet egy előkelő és mivelt indushoz intézett. „Én — irja — nem azért megyek önökhöz, hogy valami nagy dolgot kezdeményezzek vagy teljesitsek, hanem csakis azért, hogy a rokonszenv jelét és üzenetét vigyem az indiai nőkhez, és hogy felhivjam munkásságra mindazokat a benszülött férfiakat, a kikről meg vagyok győződve, hogy épen oly hőn ohajtják, mint önmagam az indiai nők fölemelését, emancipatioját a tudatlanság és megvetettség amaz állapotából, melyben nagy részök sinlődik; azért megyek, hogy felajánljam segélyemet oly módon, a mint azt hasznosnak és czélszerünek gondolják“. Megérkezésekor s azután is mindenütt nagy lelkesedéssel fogadták. Hogy ő oly szivélyes fogadtatásban részesült mind a benszülöttek, mind pedig az ott tartózkodó angolok részéről, annak oka abban található fel, hogy ő nem ugy ment, mint a kormány vagy valamely testület küldötte, hanem önkéntesen, saját rokonszenve benső sugallata következtében; továbbá nem is azért ment, hogy a ker. vallás üdvös eszméjét hirdesse, ámbár mindenütt bizonyságot tett arról, hogy a ker. vallás szellemétől indittatva van közöttük, hanem hogy a hiányokkal megismerkedjék. Ő meg volt győződve arról, hogy a nyugoti miveltség lassankénti elterjedésével a ker. vallás egyszerü és tiszta elvei is

termékeny talajra találnak ott. A maga elveit, nézeteit s vallásos meggyőződését nem akarta erőszakolni senkire. Épen azért, mivel odamenetele távol minden önérdektől, tisztán emberbaráti szeretetből történt, mindenfelől támogatásra talált s igy könnyen megszerezhette a kellő informatiokat. Első utjából való visszatérése után két kötetes munkát adott ki (1867) ily czim alatt: „Hat hónap Indiában". Ebben leirta tapasztalatait; javasolta az ipar-javitó és nőképző intézetek felállitását; kifejtette a nők társadalmi életére s a fogházi fegyelemre vonatkozó nézeteit, szóval: a szükséges reformokat s azoknak mikép leendő életbeléptetését. E mű megjelenése után még háromszor látogatta meg Indiát, abból a czélból, hogy javaslatai gyakorlati kivitelére segédkezet nyujtson. S mindenik alkalommal arra a meggyőződésre jutott, hogy azok a magvak, melyeket elhintett, alkalmas időben gazdag aratást fognak hozni. Hogy az általa kezdeményezett üdvös reformok annál könynyebben létre jöhessenek, 1870-ben az ugynevezett „National Indian Assotiation"-t alapitotta, melynek élete végeig főtitkára volt.

Sokat utazott a Continensen s az Egyesült Államokban is, hogy a „nők munkaköre" vagy a „fogházi fegyelem" ügyében tartott conferentiákban részt vehessen. Jelen volt a börtönügyi congressuson is 1872-ben Londonban, hol e sorok irójának szerencséje volt vele személyesen megismerkedni.

Ez alkalommal meleg érdeklődéssel kérdezősködött a mi társadalmi életünkről, nevelésügyünkről s az unitarismus terjedéséről is. Ez év elején pedig, midőn az „Inquirer"-ből olvasta a „kolozsvári angol társalgókör" megalakulását, egy hozzám intézett szép levélben kifejezte a felett érzett örömét. „Nekem erős meggyőződésem — irá — hogy az angol nyelv arra van hivatva, hogy a mivelt világ nyelve legyen és hogy a mi elveink, gondolataink gyakorlati tettekkel egyesitve, örökre fenmaradnak". Angol társalgó körünk könyvtárának alapját szép adományával ő vetette meg. Főtanodánk könyvtárát szintén jeles theologiai munkákkal gyarapitotta. Legutóbbi levelében ugy nyilatkozott, hogy a háboru megszüntével nagyon ohajtaná hazánkat meglátogatni, s ha ereje és egészségi állapota megengedik, e vágyát valósitja is. Utolsó nyilvános müködése India érdekében történt. April havában Indiában tett negyedik utjáról hat felolvasást tartott, melyeket ugyanaz a világos, helyes észjárás és élénkség jellemeznek, mint minden azelőtti beszédét. Junius 7-én pedig a hinduk vallásos nézeteiről tar-

tott beszédet. Másnap az „Indiai Társulat" bizottságát fogadta házánál. Junius 14-én este még levelet irt Londonba Dr. Carpenter Vilmos testvérének, a hirneves physiologusnak, tudatván vele, hogy közelebbről meg fogja látogatni. Ugyanakkor lefekvés előtt derült mosolylyal mondott „jó éjszakát" fogadott leányának, s ez volt utolsó szava, mert redes álma síri álommá változott át és másnap reggel 77-ik évében közhasznu munkássággal folytatott életpályája be lőn végezve.

Őszinte tisztelőinek egyike mindig azért imádkozott, hogy bárcsak munkaközben halna meg. Ugy is történt, mert a mint láttuk, önzetlen élete utolsó pillanatáig jó tettek gyakorlásában volt elfoglalva. Halála általános részvétet keltett a világ minden részében, hol az ő neve ismeretes volt. Bristolban pedig vallásfelekezeti különbség nélkül sietett mindenki, hogy végtiszteleténél a szeretet és hála adóját leróját. A „Times" világhirü laptól elkezdve mindenik a legnagyobb kegyelettel s magasztalásokkal emlékezett meg róla. A napi lapokban, valamint a folyóiratokban szebbnél szebb életrajzok jelentek meg, melyekben fel volt tüntetve sok oldalu tevékenysége.

A fennebbi életrajzi vázlatban Carpenter Mária életének csak nyilvános és külső müködésére szoritkoztunk s itt is — szűk terünk miatt, sokat kellett mellőznünk. De az elősorolt tényekből is kiki meggyőződhetik arról, hogy ő életében annyi jót tett, hogy emlékezete soha sem fog kihalni.

A mi beléletét, belvilágát illeti, szép lelki tulajdonokkal volt felruházva. Lelke soha sem kapkodott üres ábránd képek után, hanem mindig a valót kereste. A nagyravágyás, tetszelgés és hiuság ismeretlenek voltak előtte. Igazi szerénység, közhasznu munkásság, emberbaráti szeretet, keresztényi szánalom és mély vallásos érzelem képezték főjellemvonásait. Igaz vallásos érzületéről tanuskodik a „Reggeli és estvéli elmélkedések imákkal" czimü jeles müve, mely öt kiadást ért. Csak azok, kik közvetlen érintkezésben voltak vele, tudhatják mennyire szerette és tisztelte szülőit, mily odaadó és önfeláldozó szeretetet tanusitott testvérei, rokonai, jó emberei s egyátalában az emberiség irányában, mert ő, mint példányképe a Krisztus, az egész emberiséget szerette.

Azt mondja valahol Carlyle, a hirneves iró: „Találja fel mindenki munkakörét, hivatását s azt teljesitse". Carpenter Mária egy

benső, helyes ösztön sugallatánál fogva feltalálta valódi hivatását s annak is szentelte szivét, értelmét és szellemét. Akkora mértékben senkiben sem egyesültek ama képességek, melyek a szerencsétlenek, vétkesek javitására szükségesek, mint ő benne. Az a hit, hogy minden megromlott gyermeki szivben van egy szent hely, természetének egy részét alkotta s evel egyesülve volt az a mély belátás, melylyel azt fel is tudta fedezni. Az az ismeret s tapasztalat, melyet több mint 30 éven át a nevelés terén szerzett, alkalmassá tette őt arra, hogy ritka tehetségeit a mivelődés érdekében legelőnyösebben fehasználja; ő a szeretetnek és rokonszenvnek oly gazdag forrásával birt, mely soha sem apad ki. Hány olyan gyermeket mentett meg a végveszélytől, kik arra látszottak születni, hogy a szülők szegénységét s bűnét örököljék! Hány százan köszönhetik neki napjainkban erkölcsi megmentésüket s tisztességes életmódhoz való jutásukat, s hány ezeren fogják köszönni jövőben az általa létesitett jótékony intézetek alapján! Bizonyára Carpenter Mária egyike volt kora legbölcsebb s kitünőbb reformereinek. Az angol nők közül, Nightingale Florence-et kivéve, senkinek sem volt, mint philantropnak, annyira tisztelt s oly széles közben ismert neve, mint az övé. Hires államférfiak, reformerek keresték fel nemes társaságát; közleményeit s jelentéseit nagy becsüléssel fogadták. Maga az angol királyné is, a valódi nőiességnek eme mintaképe, legszivélyesebb fogadtatásban részesitette. De ő főleg az önérzetben s jótettei eredményeiben találta fel jutalmát. Hogy minő állás illeti meg a nőket a társadalmi életben, ezt ő nem a nők jogainak követelése által, hanem a nők képességeinek gyakorlati bebizonyitásával jelölte ki. Vajha Carpenter Mária nemes részvéte, keresztényi szánalma hatolna be a tudatlanok, szegények és nyomorultak hajlékaiba, vajha ez emelné fel szavát a bátoritásra, vezetésre és vigasztalásra s terjesztené karjait a csüggedezők támogatására és felsegélésére! Oh, ha az ő szellemében müködnének nők és férfiak egyiránt a társas életben, minő új világot fogna ez elővarázsolni, mily számos áldozatai az igazság szigorának lennének örvendező tanui a bölcs keresztényi szeretet újjá alkotó hatalmának! *)

---

*) Ez életrajzi vázlathoz szükséges adatokért szives köszönettel tratozom Dr. Carpenter Vilmos és Carpenter Estlin tanár uraknak. K. J.

AZ UNITÁRIUSOK KÖNYVNYOMDÁI ÉS AZOK KIADVANYAI.

III.

2. §. A gyula-fehérvári nyomda kiadványai 1567-ben.

3. Dávid Ferencz. RÖVID VT MUTATAS AZ ISTEN|nec igeienec igaz ertelmere. mostani szent|Haromsagrol tamadot vetélkedesnec meg feytesere es itelesere hasznos| es szükseges. Esaiae IIII: Az napokban az vrnac az ő sengéie fel magasztaltatik, es diczősegben leszen, es a földnec az ő gyümölcze gyönierüseges azoknak kic Israelből meg maradnak, es minden ki Sionbol es Israelből meg marad szentnec hiuattatic, minden ki beirattatot az eletbe Jerusalembe.

Excusum Albae Juliae per Typographum Regium Raphaelem Hoffhalterum, Anno M. D. LXVII. 4. r. A—R4. Öszszesen 17 iv 68 sztlan levél. Az utolsó lapon a nyomtatási hibák vannak.

Ajánlva van: „Az Istenfelő es igaz nemes ferfiunac, Mikola Ferencznek, a köniörgesnec, es az kegyelemnek lelket az Atia Istentől az Christus altal kevannyok".

Az ajánló levélben szerző előadja az okot, a mi őt e könyv irására inditotta, t. i. „hogy mind azoc kic szidalmazzac tudomaniunkat, meg esmerhessec, hogy nem pozdoriabol sem szalmabol epittiüc hitünknec vallasat: hanem az egez derec szent irasnac foliasabol: melynek az ő foliassa es ereie oly hathato hogy az kő sziklakat es meg rontia el be szinte az velőbe hat, es az embereenec gondolatiokot kettő mecczi. Hebr. 4. Azoc kedig kic az emletől es az teytől el szakasztattanac . . . . . naponkent neuekegyenec, es az meg esmert igassagban epülven öregbeggyenec miglen tekelletes ferfiakka lehessenec es az Istennec vilagossagaban iarvan: az igaz vilagossagot az Christust az hitnec altala öuecke tehessec".

Továbbá „Köszönöm kedig az en ellenkező tarsaimnac, hogy oly kialtasokot tőnec ellenem hamissan és mindenüt ugy mint eretneknec hamissan az ő iteletec szerent ki kialtanac mert ha ezt nem mivelic vala talam mind eddig es az Istennec az ő igassagat en magamba el temettem volna. Az Isten előtt, ki minden embernec szüuenec titkat erthi, semmi el nem fedesztetic, az előtt teszek vallast hogy erre az vetelkedesre meny nem akartam, es ez vetelkedesnec először minden czickelet nem ertettem, de minec vtanna irtanac es iobban mozgattac, ezt ez dolgot vgy vöttem eszembe, hogy valamit az Antichristus az hamis fundamentomra, epitett, tudni illic, az allatra es szemiliekre hogy abban semi nem igaz es meg nem alhat. Batron immar irianac kialczianac es minden szidalmat verienec feiemhöz, tudom en kinec hittem, miért kedig hogy hittem . . . szolnom kellett, es szolnom ackoroc".

Végre megmondja szerző, hogy miért ajánlja müvét Mikola Ferencznek. Ezt ő két okból teszi. Először: „hogy ezeket meg oluasuan es tanuluan batorsagosb lehes ennekutanna, es az vadolas es karhoztatas ellen az Istennec igassaga felől vallast es bizonsagot tehess. Masodszor hogy az ellenkező felnec mit felelec niluan legyen előtted mert főkeppen ők ezeket az irasokat forgattiac", stb.

Aláirva: „Feiervaratt Karaczion hauanac 25 iij. napian, Anno M. D. LXVII. Dauid Ferencz az meg feszült Jesus Christusnac szolgaia",

Szerző müvében mindenek előtt azt igyekszik bébizonyitani, hogy Ján. 1, $_1$-ben a kezdet szó örökkévalóságot nem teszen és nem tehet. Azután kimutatja, hogy két teremtés van, s mi a különbség az ó és új szövetség közt. Továbbá kiváló sulyt fektet Jézusnak a Mária magvából való és igy emberi származására, s azt mondja, hogy János evangeliuma kezdetén nem arról a külső teremtésről szól, a melyről Mózes, Jézus semmi külső dolgot nem teremtett és igy az ő jelzőit Istenre alkalmazni nem lehet. Ezután tiz szabályt ad elé, melyek alapján a szent irás valódi értelmét ki lehet magyarázni, s egyszersmind meg is magyarázza 1 Móz. 1, $_{26}$-ot ama czikkelek és régulák rendi szerint. A conclusioban elmondja, hogy ezeket az együgyüek vigasztalására és épületére akarta irni. „Im ertem kedig az embereknec bussulasokat es haborusagokat ez ielen valo haromsagnak vetelkedesse felől, de sokkal iobb mostan meg busulnioc, es hütöket meg probalnioc . . . . Job most az irassal tusakodnioc az keresztienek-

nec, hogy nem mint az vtan ő magokban es lelki esmeretekben meg tantorodniok".

4. **Dávid Ferencz és esperesei.** REFVTATIO | SCRIPTI PE-|TRI MELII. QUO NO-|mine Synodi Debrecinae docet Jehoualita-|tem, et trinitarium DEUM Pa-|triarchis, Prophetis, et Aposto-|lis incognitum.

ALBAE JULIAE Excudebat Typographus Regius Raphael Hoffhalter, Anno Christi Domini M. D. LXVII. 4-rét. Czimlap, ajánlat és előbeszéd 7 sztlan levél,)(— (:) 3. A szöveg A—M4 terjed, az utolsó lap üres; és igy a mű 13⁵/₈iv = 54½ levél.

A czimlap hátulsó oldalán János Zsigmond czimere van, a következő körirattal: „Joannes Secundus D. G. Elect. Rex Hungar. Dalmat. Croat. Etc. M. D. LXVII."

A következő levelet egészen az a 14 distichon foglalja el, a mely „In arma serenissimi Principis et Domini, Domini JOANNIS SECUNDI, Dei Gratia Electi Regis Ungariae, Dalmatiae, Croatiae" etc. iratott, s a melyet itt közölni nem lesz érdektelen.

„Haec quicunque vides Electi insignia Regis,
Pro patria grates, Vngare, laetus agas.
Imperij quod habes patrij Dominumque Patremque
Quem virtutum ornat maxima, vera Fides.
Vnde potes superos melius sperare secundos,
Vt videas laetos post fera bella dies.
Cur vagus extremis terrarum finibus erras?
En prope quem multo sanguine quaeris, habes.
Quippe peregrini quam sit damnosa potestas
Principis, accepta discere clade potes.
Flecte genu Domino, foelicibus vtere fatis,
Sanguine sublato, sicca manebit humus.
Lingua, genus, pietas eadem, clementia rara,
Inque tuo natus Regia Buda throno.
Cernis vti suaui labuntur quatuor amnes
Murmure, Pannonici nobile stemma soli.
Primusque Ister adest, rapidusque Tybiscus, at illos
Drauus cum Sauo fratre sequuntur amnis.
Flumina bruta suum laetantur adesse Patronum,
Passa satis tergo flebile Martis opus.
Clara Polonorum quicquid complectitur Ales,
Huius ad augustam ferre laborat opem.
Fallor, an Italici florebunt rura Ducatus,
Dum Mediolanas victor habebit opes.
Conscia signa Fidem faciunt, Crux, Ales et Anguis,
Munocerosque ferox, Dalmaticusque Leo.
Desinite o Proceres, studia in contraria scindi,
Ne vindex laceret viscera vestra, Lupus".

Ajánlva van: Serenissimo Principi, Domino Joanni Secundo, Electo Regi Hungariae, et Patrono Ecclesiae Dei pio, et veritatis amanti.

Az ajánló beszédben elismerik a kiadó esperesek, hogy a polgári hatóságnak van hatalma arra, hogy a papokat megbüntesse; azt azonban tagadják, hogy a vallást tűzzel vassal erőszakolni lehessen. A Krisztus birodalma népének önkéntesnek kell lenni. Szerintök semmi sem lehetetlenebb, mint külső erőszakkal akarni kényszeriteni a lelkiismeretet és lelket. Éppen azért csodálkoznak az ellenfél durvaságán, a mely ellenök, minden hibájok nélkül, fegyvert és tüzet kér a felségtől.

Aláirva: Ex Synodo Vassarhelyna, prima die Septembr. Anni M. D. LXVII. Franciscus Dauidis, et seniores Ecclesiarum Vngaricarum in Transylvania.

Az 5-ik, vagyis (:) levél második oldala egészen üres. Az olvasóhoz intézett előbeszéd (:)2 (:)3 leveleket foglalja el. Az (:)4 mindkét oldala üres. A szöveg az A levelen kezdődik.

A mű négy részből áll:

I. Az első Melius confessiojával kezdődik az egy Jova Istenről és hármas Elohim Istenről.

E confessioval szemben adva van az erdélyi ekklézsiák papjainak igaz confessioja az egy atya Istenről, a fiuról és a szent lélekről.

II. A második részben szerzők megczáfolják Melius confessioját és érveit.

III. A harmadik részben Melius bizonyos érveket ad az esperesek elé, a mire azok megfelelnek és új érveket adnak elé.

IV. A negyedik rész Stancarus ellen szól a közbenjáróról.

Simén Domokos.

(Folyt. következik).

ÉSZREVÉTELEK PÉTERFI DÉNES UR EGYHÁZI BESZÉDÉRE.

Közelebbről az aranyos-tordaköri papság egy részének gyülése volt hivatalos ügyben, — társalgás közben felmerült Péterfi Dénes urnak 1877, september 2-kán a kolozsvári unitárius templomban elmondott, s a „Magvető“ azon évi V-ik füzetében közlött egyházi beszéde. Ezen beszéd főbb elveiben viszszatetszéssel fogadtatott akkor is, s kartársaim most, társalgás közben is, kifejezést adtak annak, hogy a kinyomatás után annál kevésbé értenek azzal egyet. A mennyiben a „Magvetőben“, mint sejteni véljük, irány-egyházi beszédek közöltetnek, annyiban némi megjegyzésünk van e közlött beszédre.

Mindenek előtt megjegyezzük, hogy ámbár az a nézet látszik érvényre emelkedni akarni, miszerint a pap saját meggyőződése szerint hirdetheti a vallás igazságait; ezt aláirjuk ugyan, de azon kikötéssel, hogy valamely felekezetiséghez tartozó főbb és lényeges elvek keretében, s azok sarkalatos igazságai és szabályai elismerésével teheti ugyan, de ha ezek ellen tesz, megbontja azon felekezeti társulat öszszekapcsoló alapjait s igazságait és ellene működik a felekezetnek.

A ki az emlitett egyházi beszédet olvassa, azon gondolat támad benne, mintha az unitárius vallás azt tanitaná, papjai azt hirdették volna és hirdetnék, hogy az Isten oly supranaturalis, miszerint a természet, minden dolgok, lelkek s események törvényét kénye kedve szerint változtatja, most egyképen, holnap vagy a jövő perczben másképen, indokolatlanul, minden következetesség nélkül, csupa hatalmi vagy kényuri szeszélyből. És iró méltán vonja ki ily vallástanból és hirdetésből azon következtetést, hogy ez a babonának, minden képtelen dolgok hivésének és a tudatlanságnak forrása. Azonban az unitárius dogmatikus könyvek ily tant, minőt iró ur reáfog, soha sem tanitottak, papjai sem most, sem 300 év alatt soha sem prédikáltak; ezen feltevés sem vallási könyveinkből, sem az élet és templomi szószékben nyilvánuló tanitásokból nem magyarázható és nem bebizonyitható.

Nem akarjuk hinni, hogy Péterfi ur ne volna ismeretes az unitárius papok vallási hitével, s az Istenről való fogalmunknak templomban, családban, a magányban és életben való hirdetésével. — — — — Azt sem szabad feltennünk, hogy mint új pap és akadémicus, az által akart újat s egyszersmind jót mondani, hogy előbb azon gondolatot támasztotta hallgatóiban, illetőleg olvasóiban, mi-

szerint az eddigi kor, papok nem ugy hittek, a vallást nem ugy tanitották, Istenről nem azon fogalmuk van, hanem az szónok urnak u j h o d á s t hirdető találmánya. Mi azon tisztelés és becsülésből, melylyel ifju ereje, tehetsége és buzgósága iránt viseltetünk, hajlandók vagyunk ezt annak tulajdonitani, hogy egy szűk egyházi beszéd keretében nem eléggé volt képes gondolatait kimagyarázni, a mit egy értekezletben tán kényelmesebben tehetett volna.

Ezen nem eléggé szabatos, illetőleg deductiot és eszmemenet lánczolatot nélkülöző kifejezésnek tulajdonitjuk a 254-ik lapon anynyiszor emlitett, viszszarezzentő állitást, hogy n e k ü n k t ö r v é n y e s i s t e n k e l l , t ö r v é n y e s i s t e n r e v a n s z ü k s é g ü n k , k i n e k n e m s z a b a d é s n i n c s h a t a l m a t ö r v é n y e k e l l e n c s e l e k e d n i. Mi is ugy tudjuk, Dávid Ferencz alapitónktól fogva az unitárismus ezt hirdette, e felől Péterfi ur akármelyik falusi pap egyszerü könyörgéséből meggyőződhetik; mi hiszszük, hogy az Isten törvényeket alkotott minden testbe, minden lélekbe, a természetbe, az események és történetek világába; e törvények által vitte végbe a teremtést, gyakorolja a gondviselést, s hiszszük, hogy az Isten változhatatlan; a teremtéssel és önmagával ellenmondásba nem jön; és mégis nagy különbség van Péterfi ur és mi közöttünk e tekintetben; mert mi Istennek e tulajdonát nem profan t ö r v é n y e s, hanem bibliai szóval s z e n t n e k nevezzük. Mi azt hiszszük, hogy ez a s z e n t oly felsőbb fogalom, melyben benne van a t ö r v é n y e s is, és még valami, t. i. minden képzeletet feljül muló tökéletesség. Nagy különbség van a törvényes isten fogalmából leszármaztatott törvényes, tehát jogi igaz, és a végtelen tökéletességü s z e n t isten fogalmából leszármaztatott eszményi igaz, szép és jó között. Péterfi ur beszédének olvasása azon gondolatot is költi fel az emberben — minden esetre az eszmemenet hiánya, az elő nem készités, a deductio szándékos mellőzése miatt — kivált midőn még uj dolgot is várt, mert ez igértetett a beszéd kezdetétől fogva, azon gondolatot költi fel, mondom, hogy az országok administratiojának analogiája szerint két isten volna; az egyik törvényhozó, a másik a végrehajtó; az egyik a teremtő, a másik a — — — — nevezzük gondviselőnek; s ezért volna aztán, hogy a kormányzó és gondviselő istennek nem szabad a törvényhozó istennek törvényit általhágni.

Abban semmi kétség nincsen, hogy Istent egyebek között, legkézzelfoghatóbban — hogy igy fejezzem ki magamat — az ő törvényiből lehet megismerni, és az a természettudós, ki buvárlatai, kiséletei, kémlelődéseivel egy-egy ujabb tulajdont, törvényt fedezett fel a természet országában; az a bölcsész, ki a lélek és szellem mukálkodását tette vizsgálódása tárgyául, s abban a rendet, következetességet, törvényt volt képes feltalálni; az a történész, ki az események lánczolatából az ok és következés közötti valami csalhatatlan, állandó viszonyt kutatott, s volt képes megállitani, mindezek hangosabban és szebben hirdetik Isten dicsőségét, töké-

letességét és szentségét, mint az egyes dogmaticus tételek feletti rágódozás a homouziutól kezdve a törvényes istenig, a melyekről Voltaire méltán mondhatta: „La Theologie m' amuse, la folie de l' esprit humain y. est dans toute sa plenitude". De hiszen az unitárius vallás soha sem mondott ellene a tudásnak, nem zárta bilincsekbe a tudományt, sőt e miatt sokszor szenvedtünk elleneinktől; nálunk kiválóbb embereink legtudományosabbak és legvallásosabbak voltak egyszersmind, s bár melyik dogmaticus könyveinkben ott van: a mi az Istenben láthatatlan, az a megtapasztalt dolgokból megismerhető, s ha valaki Péterfi ur beszédéből az ellenkezőt hinné és állitaná az unitárismusról és hirdetőiről, s illetőleg követőiről, az ellen vallási könyveink, az unitárius vallást követők és három száz alatt elhunyt papjaink szelleme tiltakoznak.

Az Isten tökéletességének megismerhetése tekintetéből mi nem bántanók a supranaturalismust és idealismust is. Sok időbe fog az telni, mig az emberi szellem és igyekezet minden kutatásai mellett is a dolgoknak törvényit, a következmények lánczolatát, okait, rendjét megismeri, talán soha sem lesz, talán erre mondja az irás: „meghal az, a ki az Istent látja". Hogy a mi most fehér, egy percz mulva fekete legyen, hogy a rothadásban élet van, s a megsemmisülés uj életnek processussa, s még sok ehez hasonlót empirice tudják a természetvizsgálók s utánok mások is; de menynyi dolog van a minek okát nem tudja az ember, sem a rendjét! és azok mégis léteznek, történnek, s habár tudásunkon feljül állanak is, mégis isteni törvényt és következetességet gondolunk benne; e tekintetben isten supra naturam van tudásunkra nézve, és mi supranaturalisták vagyunk hitünkre nézve, hacsak nem akarunk megállani azon loyalis isten fogalmánál, mely szerint csak annyit hiszünk róla, a mennyit tapasztalatilag ki tudtunk magyarázni és ismerni munkáiból, az eseményekből stb. A léleknek mivelete nem kérd tanácsot a különböző, erőltetett és elferditett rendszerektől, hanem a hol Isten kénye kedve szerint látszik cselekedni a mi ismeretünkre nézve, épen ott a szent és tökéletes isten fogalmából sejtjük vagy hiszszük, hogy ott lenni kell valami öszszekötő kapocsnak és az idealismus léghajójába emelkedve szárnyain röpiti az értelmet, mintha mondaná: keress, kutass. Azt hiszem, Galilei előbb sejtette a föld forgását a nap körül, s ha szabad allegoriát csinálni, mikor ez benne még csak sejtelem volt, viszszahuzhatta állitását; de a mikor már a föld, hold s év változásainak törvényeit abból következtette, akkor már igy kellett szólania: a föld mégis forog. Én tehát nem bántanám az idealismust és supranaturalismust, legkevésbbé a vallás világában. A léleknek functioi ezek, s mint ilyen létezik. S nekem ugy tetszik, hogy a ki egyikre vagy másikra kizárólag alapit rendszert, ugy tesz, mintha azt kivánná: vágd le a karjaidat s aztán a lábadat, elég a fő csupán, ott székel az értelem, én rationalista vagyok; vagy azt mondaná:

nemcsak a kezedet és lábadat, hanem a fejedet is, elég a sziv, azon épül az én rendszerem.

Azonban nem volt czélunk sem az idealismust, sem a supranaturalismust különös pártfogás alá venni, hanem csak mint létezőt, mint a léleknek miveletét méltányoltuk, a nélkül, hogy egyikre vagy másikra kizárólag a vallás rendszerét alapithatónak vélnők; mi csak annak, a lélekben való keletkezésének helyét s idejét akartuk kimutatni, a nélkül, hogy azon rendszert követőknek félre és elmagyarázására s körülirására figyelmet akartunk volna forditani; de mert az unitárius vallás a természettudományt, a bölcsészetet s átalában a tudománynak mivelését nem zárja ki, sőt azon alapszik, általa nyer tisztaságában s a felvilágosodottak közötti terjedtségében, ezeket mind az irt tudományok fejlesztésében számba nem venni lehetetlen; s midőn Péterfi ur a törvényes isten fogalma alatt, ugy vélem, azt érti, habár nem eléggé magyarázta ki magát, a mit a többi unitáriusok, s a mit én is a fennebbiekben kisértettem meg kifejteni, egy kis ellentmondást látok, ha a lélek és értelem, s átalában a szellem munkálkodásának functioját, a mely azokban és azok által is nyilvánul, megbénitani törekszik.

Több szó férhetne immár beszédének azon részéhez, melyben a képeknek templomainkba való behozatalát ajánlja, mint oly eszközt, mely által a vallásos buzgóság emelkedik, a közönyösség megszűnik. Nem szólunk e tárgyat illetőleg a történeti előzményekről, az unitárius életben, hogy ne láttassunk orthodoxusnak. Ám legyen az nyilt kérdés, miután a főczim benne ugy is a vallás külalakjának tökéletesbitése, a mi kizárva nem volt és fennállásunktól fogva tetemes módosuláson is ment keresztül az isteni tisztelet formája; hanem kételkedünk abban, ha Confutse és Laotse képei a templom falára lesznek aggatva, vajon ez által hasznos módosulás történik-e a vallás külalakjában? Ha már azt a két képet fel lehet tenni a templom falára, miért ne akkor Mahomedet és Loyola Ignáczot is s. t. b.? S ha már ez az egyházközségekre lesz bizva, akkor a fényképészet könnyü és olcsó voltánál fogva megérhetjük, hogy az egész presbyterium s az ekklézsia minden tagjai in effigie örökké a templomban lesznek s akkor aztán nem lesz ok panaszkodni a közönyösség ellen. Vagy aztán a zsinat fogná meghatározni, kinek képe vagy czimere foglalhasson helyet a templomban? Igen, de akkor bizonyos tekintetben kánonizálás és szentté avatás történnék. Hiszi-e Péterfi ur, hogy a képimádók a képekben Istent imádnának? Én nem hiszem. Mi külömbség lenne akkor mi közöttünk és a képimádók között? Azt hiszem, ezen ajánlott ujhodás magában összeomlik.

Nem akartunk kötekedni ezen észrevételek által, hanem csak azt a vizet, melyet mosakodás és önszépitgetés közt reánk fecscsentett, akartuk letörölni. —

Bágyon, 1877. decz. 7-én.

Csegezi László.

VÁLASZ CSEGEZI LÁSZLÓ UR FENNEBBI ÉSZREVÉTELEIRE.

Csegezi úr folyó évi sept. 2-án a főtanácsi gyülés alkalmával mondott, s folyóiratunk előző füzetében megjelent beszédemet, a mint a fennebbi czikkből látszik, különös figyelemre méltatta. Azonban elég figyelmet még sem sziveskedett arra forditani, mert ezen, a maga és az aranyos-tordaköri papság egy része nevében tett észrevételeiből azt látom, hogy beszédemet ugy egész menetében, mint az általa érintett egyes pontjaiban nem helyesen értelmezte. Ez mindjárt kitünik czikke első felében jelentkező azon felvételből, hogy én beszédemben a supranaturalismust illetőleg az unitárius papságot tartottam szem előtt, s hogy az egyház alatt az unitárius egyházat s a vallás alatt az unitárius vallást értettem. „A ki az emlitett egyh. beszédet olvassa, az a gondolat támad benne, mintha az unitárius vallás azt tanitaná, papjai azt hirdették volna és hirdetnék, hogy az Isten oly supranaturalis, miszerint a természet, minden dolgok és lelkek s események törvényeit kénye-kedve szerint változtatja“ — mondja Csegezi ur. Ha kellő figyelemmel olvassa és kiséri beszédem menetét, ily gondolat nem támadott volna Csegezi urban, a mint nem támadott másokban, a kik beszédemet olvasták. Abban az unitárius egyház, mint ilyen, az unitárius vallás vagy papság nem hogy kifejezésileg, de egymagára külön még feltehetőleg sem fordul elé. Ott az egyházról átalában, vagyis az egyházakról együttesen van szó, a tudomány képviselőivel szemben. S a supranaturalismus tanitásáérti vád első sorban azon egyházakra esik, a melyek azt nem csak egyszerüen vallották, hanem azért másokat üldöztek és minden rationalistikus törekvést megakadályozni, elnyomni igyekeztek. Hogy mely egyházak legyenek azok, azt az egyház- s illetőleg a tantörténetben jártas előtt nem szükség mutogatni, s különben is azt beszédem több kifejezéséből érteni lehet. És hogyha a vádból némi rész az unitárius egyházra, az unitárius vallástanitókra is háramlanék, azon legkevésbé sem kell megütközni. Jól ismerem én azon szolgálatokat, melyeket unitárius elődeink

egy tisztább vallás létrehozására tettek és tudom, hogy a legjózanabb vallási elveket a mult három száz alatt unitárius papok hirdették apostoli buzgósággal és türelemmel. Ámde, hogy tanitásaik itt-ott supranaturalismussal vannak átszőve, saturálva, hogy azokban sok helyt oly nézetek nyernek kifejezést, milyeneket a mai unitáriusok nagyobb része nem, vagy csak módositva fogadna el, azt is tudom. Ez ama vallási könyveinkből, melyekre Cs. ur hivatkozik, épen megmutatható. Nem tekintve Krisztus istenségét, melyet az unitáriusok kényszerből iktattak kátéikba, confessioikba, ott találjuk Krisztus születésének és feltámadásának csodás, supranaturalistikus hitét (L. Summa Univers. 132 és 137. ll. továbbá a Confessio, Nagy Káté VIII. és LX; Kis Káté XXI, XXIII.); továbbá azt a hitet, hogy Jézus csodákat mivelt (Summa Univers. 187, 8, 9.) Isten segitségével. S ha nem is tanitották az unitáriusok, mint a régibb korban, hogy Isten napját megállitá érettök, de Istennek olykor-olykor supranaturalistikus müködést tulajdonitottak. Jézus csodái is mind Isten segitségével hajtattak végre. Hogy a többi egyházakban divó supranaturalismust módositották, az kétségtelen, de azt egészen el nem vetették. Ezt igazolja Baurnak a 16-dik százbeli unitar. theologusokról tett különben nagyon elismerő nyilatkozata is: „Ők voltak az elsők, a kik a régi természetfelettiséget az általuk alkotott birálati elveken alapuló kijelentési elmélet világánál tekintették. A tények természetfelettiségét meghagyták. Azonban a tartalom észfelettiségét, a mi előttök észellenesnek látszott, a gyakorlati ész érdekében megszoritották [1]). Ezt igazolja Simén D. legujabb müvében a „Csodák"-ban (34. l.), hol a 17 száz unitáriusainak „természetfeletti észszerüséget" ir le. De könnyebb Dávid Ferencztől egy lépéssel a jelenkorig jőni és a 300 száz alatt csupán egy, ugyanazon dicső unitarizmust látni, mint itt-ott megállva az unitarizmusnak több phásisait felfedezni, s az unitárius rationalismusban supernaturalistikus szálmeneteket észlelni. De az a tény, hogy irataikban természetfelettiség mutatkozik, mit sem von le érdemükből. Ők oly korban éltek, melynek légkörében az uralgó elem a csodás, a természetfeletti volt. A középkori sötét századok durva supranaturalismusát a reformatio nem semmisitette, nem semmisithette meg egyszerre, sőt abból időnkre is szállott át jómértékben. S mi sem

[1]) Vorles ü. Dogmengesch. III. köt.

természetesebb, mint hogy ama légkörnek befolyása alól ők sem maradhattak egészen tisztán. Maga Jézus a nagy mester is nem emelkedhetett felül mindenben kora gondolkozásmódján,. Az unitárius vallástanitók érdeme nem abban áll, hogy a csodás hiedelmétől egészen mentek voltak és ugyanazon tiszta rationalismust hirdették 300 esztendő óta, hanem abban, hogy korukban az egyes bölcsészek mellett ők voltak a legészszerübb, legfelvilágosodottabb vallási nézetek terjesztői, és ha multjokhoz hivek maradnak, ők a legtisztultabb vallás apostolai közt lesznek jövőben is.

Hogy az egyházakat tekintve átalában, én okkal beszéltem a természetfelettiség ellen, világos abból, mert az létezik. S hogy ezzel szemben par excellence a törvényszerüséget mutattam fel Istenben, megmagyarázza az a körülmény, hogy a kettő egymással épen a jelen korban a leghevesebb harczban áll. Hasonló felfogását látom a jelen hitnézeti helyzetnek Hossbach berlini papnak nem régiben tartott jeles beszédében is. Szerinte is a természetfelettiség és a törvényszerüség állanak ma éles harczban egymással, vagyis a régi és uj világnézlet. A régi szerint „Isten a maga természettörvényeit és a világ rendjét tetszés szerint keresztültöri és megszünteti", ellenben az uj „Istennek hatalmát és bölcseségét abban látja, hogy az ő szent és bölcs céljait a világ rendjén belől valósitja". Beszédem egyszerü sorai szintén ide mennek ki. Hogy már az egyes egyházakat és papokat mennyiben illeti a természetfelettiség tanitásáérti teher, azt határozzák el önmagok. Én, a mint fennebb is kifejeztem, beszédemben egyes egyházról nem szólottam.

Cs. úr bár maga is elismeri a törvényszerüséget a világrendben, de hibáztatja a törvényes szó használatát s azt mondja: „nagy különbség van Péterfi úr és mi közöttünk e tekintetben, mert mi istennek e tulajdonát nem profan törvényes, hanem bibliai szóval szent-nek nevezzük; s nagy különbség van a törvényes isten fogalmából leszármaztatott törvényes, tehát jogi igaz és a végetlen tökéletességü szent isten fogalmából leszármaztatott eszményi igaz, szép és jó között. Kétségen kivül nagy a különbség a jogi törvényes Isten és a szent Isten, s az azokból leszármaztatott fogalmak közt, de az isteni törvényesség és szent törvényesség közt alig hiszem, hogy legyen valami. Nem profán törvény és törvényesség az, a mit én Istennek tulajdonitok, ha mindjárt Cs. ur szerint profán kifejezéssel is. Az a profán kifejezés Cs. uron és

társain kivül alig hiszem, hogy valakit „viszszarezzentett“ volna. Isteni törvényről van ott szó, melyet a mindenható a világegyetembe változhatlanul, örökre beirt és isteni törvényességről, melylyel a mindenséget s abban az emberi nemzetet a megirt világrend határain belől bölcsen kormányozza. A világban s az emberi lélekben nyilatkozó ez isteni törvény által jött az emberiség magára Isten ismeretére is, mely aztán örök forrása lett az emberi lélekre nézve az eszményi igaznak, szépnek és jónak. Istent én is szentnek tartom és irom is, De jelen beszédemben nem a ‚szent‘ jelzőt, hanem a ‚törvényes‘t kellett hogy használjam. A ‚szent‘ benmaradó fogalom és Istennek inkább szenvedőleges tulajdonságot ir le t. i. tökéletes erkölcsi tisztaságot [1]), mely szükséges kellék ugyan a világigazgatóban és gondviselőben, de Istennek nem tevőlegességét fejezi ki a világigazgatást illetőleg. Mig a ‚törvényes‘, a mellett, hogy a természetfeletti, a törvénytelennel szemben mint ellentétes fogalom következetesen jön s következetesen csak egyedül jöhet, a tevőlegesség fogalmát hordja magával, mely a világigazgatásra szükségképeni feltétel.

Hogy „az országok administratiojának analogiája szerint két isten volna, az egyik a törvényhozó, a másik a végrehajtó“ — ezt Cs. úr nem beszédemből, hanem önmagából olvasá ki. Beszédemből csak annyit olvashatott ki, hogy Isten egyszersmind törvényhozó és végrehajtó is.

Cs. ur elismeri a törvényességet, de a supranaturalismusnak, észrevételeiben tovább menve, védelmére kel s azt mondja, hogy Isten supra naturam van tudásunkra nézve s mi supranaturalisták vagyunk hitünkre nézve. Ily értelemben, t. i. Istennek lételére és lényegére nézve én a supranaturalismust soha sem tagadtam, csak hogy ez más supranaturalismus, mllyonről beszédemben van szó. Ott a supranaturalismus Istennek természetfeletti müködésére való vonatkozásban fordul elé. Cs. ur a supranaturalismus szót nagyon ingatag értelemben használja, mert tovább azt az idealismussal párositva a „l é l e k f u n c t i o“-jának (!) nevezi, és már nem Istenre vonatkoztatja, hanem az ész legmagasabb tehetségére, a melylyel az a magasabb, a metaphysikai fogalmaknak, eszméknek s igy Isten eszméjének is birtokába jut. E szó iránti nagy előszeretete valóban szerencsétlenségéül tűnik fel. A mit itt e szóval akart kifejezni nekem, az ellen sem volt és nincs semmi kifogásom. Sőt azt mon-

[1]) Schleiermacher's Glaubensl. II. B. p. 115.

dom, a nélkül, hogy ezzel nagyot akarnék mondani, hogy az a vallásra nézve, sine quâ non', mert a vallási fogalmakhoz az ész által jutunk, ezzel kutatjuk, keressük a jelenségek okait és a minden jelenségek okát, ennek szárnyain emelkedünk Istenhez, a legfőbb valóhoz, a mindenütt jelenvaló hatalomhoz, a legtökéletesebb lényhez — észszel az Örök Észhez, örök szellemhez, melyből a mi szellemünk is egy rész. Emelkedünk pedig a világ rendet és törvényt tükröző csodálatos jelenségeinek, az emberiség történetében nyilatkozó bámulatos rendnek s az emberi szellem nagyszerü müveinek és dicső alkotmányainak szemléletéből, emelkedünk Istenhez és ismerjük őt, a kit én jelen esetben ,törvényes'-nek neveztem, de a kinek minden kigondolható jelzővel adózom, melyet a vallásos lélek az ő nagyságának és tökéletességének jelölésére létrehozott. És ez nem empiricus ismerés, a mint Cs. ur Istennek az ő munkáiból és törvényeiből való megismerését tartani látszik, mert ez lehetetlen is Istenre nézve, hanem ha ugy tetszik ,idealis' vagy a mint én szeretném nevezni ,i d e a l - r e a l i s'.

Cs. ur észrevételeiben gyakran szól beszédem eszmemenet hiányáról és a deductio mellőzéséről, a mit hibául tud fel. Az utóbbira nézve azt jegyzem meg, hogy én a deducáló beszédeknek csakugyan nem vagyok nagy barátja, de másfelől ellensége sem. Magam a deducáló rendszert nem igen követem, de a miért magam nem követem, másokat annak követéseért nem becsmérelek. Másoktól is elvárom e magatartást velem szemben. Anynyit csak Cs. ur loyalitása is megenged, hogy az igazsághoz nemcsak egy úton juthatni el. A mi már az ,eszmemenet hiányát' illeti, erre nézve csak anynyit mondok, hogy annak, a ki a supranaturalismusra és idealismusra nézve 371 lapon levő sorokat és e sorokhoz záradékul a következőt irta: „Azonban nem volt czélunk sem a supernaturalismust, sem az idealismust különös pártfogás alá venni . . . . . a nélkül, hogy azon rendszert követőknek félre és elmagyarázására figyelmet akartunk volna forditani" (l. egészben a 372 lapon) egyátalán nincs jogczime arra, hogy ama beszédnek eszmemenet hiányáról beszéljen.

Hátra van még Cs. urnak a festészet és szobrászat termékeinek a templomba való behozatalára tett megjegyzéseire felelnem. Feleletem rövid lesz, mert Cs. ur ugy látszik e tekintetben elfogult s elfogultságot meggyőzni bajos. Cs. ur mind csak képekről beszél és pedig ugy látszik katholikus mintát tartva szem előtt,

Ki kell jelentenem, hogy az én szemem előtt nem az lebegett. Semmit sem tartanék veszélyesebbnek, mint kimondani zsinatilag, hogy a képek bevitelét templomainkba elrendeljük. Cs. ur pedig ugy látszik igy fogta fel a dolgot. Továbbá én csak müvészi remekek és nem mázolatok mellett emeltem szót. Müvészi remekeket pedig bevinnének templomaikba azok a gyülekezetek, a melyeknek arra izlésük és anyagi tehetségük lenne. Hogy már a Confucius, Laotse és még a Mahomed neve mellé is, a kiket a világ most kezd méltányolni, Cs. ur a Loyola Ignáczét teszi, ez épen ugy megjárja ingerkedésnek, mint a presbyterium portrait-inak a templomba bevitele izetlen tréfának. Én a vallásosság nagy, örök példányaiért, azokért buzgok, a kikben az istenérzet a lehető legtökéletesebb kifejlődést nyert, s ez istenérzetnek, a vallásos szellemnek müvészi megtestesitéseiért, meg levén győződve lélektani alapon a felől, hogy azok szemlélete a vallásosság ébresztésére, mivelésére jótékonyan befolyna, és hogyha Cs. ur bezárja is azok előtt temploma ajtaját és bezárják sok mások, lesznek, a kik templomukat megnyitandják azoknak. Attól fél Cs. ur, hogy a képek szemlélete képimádássá fajul és azt kérdi: mi különbség lenne akkor a képimádók és miközöttünk? Semmi, ha mi is képimádók leszünk. Ámde a mi szószékeinkről nem azt hangoztatná az Ur szolgája a müvészi kép előtt: Ecce Deus! hanem Ecce Homo! És a hivek, a kik szemeik előtt látnák a legvallásosabb embert, a ki valaha a földön élt, valamely fenséges pillanatában jelenitve, avagy nem éreznék-e a vallásosságot keblökben megtermékenyitve e szemlélet által? A szép-érzet is avagy nem a szép müvek szemlélete által fejlődik, tökéletesedik? Ha Cs. ur előtt az „ajánlott ujhodás“ magában összeomlik is, de hiszem, hogy e kérdés ott és azoknál, a hol és a kiknél a vallásnak és a müvészetnek ikertestvérsége értve lesz, ajánlatom nem excommunicatiora, hanem komoly megfontolásra találand.

Még csak egy szót. Hogy egy vagy más nézetemet nem osztja, ez ellen semmi kifogásom, mert az teljesen szabad tetszésétől függ. De hogy nézeteimet ugy akarja feltüntetni, mint a melyek az unitárius vallás sarkalatos igazságaival és az unitárius egyház főbb elveivel és szabályaival ellenkeznek s felekezetünk összekötő kapcsait megbontják, ez ellen határozottan tiltakozom, mert én az unitárius vallás alapigazságát: az egy örök Isten eszméjét és az unitárius egyház legfőbb elvét: a lelkiismeret szabadságát nem sértettem, sőt az egy örök Isten eszméjétől

lelkesitve hirdettem a lelkiismereti szabadság palladiuma alatt saját meggyőződésemet, nézeteimet. És hogy az egyházban, mely a lelkiismereti szabadság fényes napját már 3 száz évvel ezelőtt felderitette e bérczes hazára, hogy a lelkek „az igazságban megépülhessenek“, meggyőződésemet tovább is szabadon hirdethessem, hitemet szabadon prédikálhassam, nézeteimet szabadon terjeszthessem s kikérik velem együtt a maguk részére, ugy hiszem, egyházunkban sok mások és mindenki ellen, a ki meggyőződésemnek szabad hirdetése ellen szól, s ez által egyházunk legfőbb elvét sérteni s a felekezet legerősebb öszszekötő kapcsát megbontani merészli, Dávid Ferencz és a nagy király nevében, a kik nekünk a lelkiismereti szabadságot adták, Isten és ember előtt tiltakozom *).

December 18-án 1877.

Péterfi Dénes.

*) A fennebbi czikkben Péterfi Dénes t. barátom, mint a megtámadott beszéd irója felelt magáért. De a mennyiben Csegezi László ur a „Ker. Magvető“ szerkesztőségét is bizonyos tekintetben hibáztatni látszik a vita alatti egyházi beszéd kiadásáért, arra hivatkozván, hogy a Magvetőben irány egyházi beszédek közöltetnek, szükségesnek látom a magam részéről külön megjegyezni, hogy ha szinte magam sem irom alá feltétlenül a Péterfi Dénes beszédének minden tételét, a kiadásért a felelősséget kész vagyok szerkesztő társammal megosztani. Ugyanis az érintett beszédet egyik kolozsvári papunk főtanácsi gyülés alkalmával mondotta el, s e körülménynél fogva is indokolt volt a kiadása, éppen ugy, mint a hogy ugyanazon főtanácsi gyülésünknek minden más actusa szintén megjelent a K. Magvető ugyanazon füzetében. Indokolta továbbá az a másik körülmény, hogy a Magvető minden fontosabb mozzanatot igyekszik feljegyezni az utókor és a történelem számára. Hogy a Ker. Magvető szerkesztősége a lehetőleg mindig irány egyházi beszédek közlésére törekedett, az való. De ez nem azt teszi, hogy minden egyes iró beszédének, czikkének alakjáért és dogmatikai vagy történeti tartalmáért felelősséget vállaljon, még kevésbé azt, hogy mint szerkesztőség minden kifejezés felett őrködjék, hiszen ekkor könnyen szerkesztői csillagokkal telhetnék bé egy-egy egész lap. Én részemről az egyéni meggyőződést minden emberben, s igy természetesen szerkesztő társamban is tisztelem. Beszéde már az elmondás által a nyilvánosságé lett, mielőtt a Magvetőben megjelent. Ha téves nézetei vannak, szabad is, helyén is van azokat megbirálni. Ez elől sincs elzárva a Ker. Magvető, a mint a Csegezi László ur czikkének kiadása is bizonyitja, a melyet én éppen ugy csak az egyéni meggyőződés kifejezésének tartok, mint a Péterfi Dénes beszédét, a nélkül, hogy akár ennek, akár annak a Magvetőben lett megjelenése symbolikus tekintélyt kölcsönözne.

Simén Domokos.

EGYHÁZI ÉLET.

Sz. Keresztur, nov. 29.

Végre valahára hosszas vajudás, s a szükség kényszeritő hatalma következtében, abba a helyzetbe jött ekklézsiánk, hogy egy pár örvendetes mozzanatot jegyezhetünk fel róla.

Legégetőbb szüksége volt ekklánknak egy tanitói lakkal öszszekötött s a törvényeknek megfelelő iskolaházra. E tekintetben még Gombos Samuel papsága alatt megtétettek az első lépések. Nagy buzgalommal gyüjtést inditott, tervrajzot készittetett és terjesztett az E. K. Tanács elébe; de ezzel az iskolaépités ügye akkor bevégződött. Azonban nem halt meg a leány, csak aludott.

Ez év ősze kezdetén, a mily hosszas volt az előkészület, ép oly hirtelen hozzáfogtunk az épitéshez. Négy rövid hét alatt bevásároltuk az épitéshez szükséges anyagot, mesterembereket fogadtunk, s a diszes iskolai és tanitói lakot, mely büszkesége ekklánknak, ékessége a községnek, fedél alá tettük.

Ime erős akaratu értelmes elöljárókkal, mint P. Fodor Sámuel a megyebiró és id. Major András a pénztárnok s Isten segedelmével mit ki nem lehet vinni!

Az iskolaház és tanitói lak egy fedél alatt van, külön feljárással. Az egész épület hossza 10^0 4', szélessége 4^0 4', falmagasság 1^0 5', ablak magasság 1^0. Ez épületben van a tanitónak 3 szobája, konyha, kamara és a 16 □^{0} belvilágu iskolaház.

Az épülethez a követ az ekkla tagjai hordták. A faanyag 240 frtba, a cserép 112 frtba került. Az egész kőmives munkát 125 frtért s a szükségeltető napszámosért, az ács munkát 200 frtért vállalták fel. Az asztalos, lakatos és üveges munka a jövő évre marad.

Minthogy az épités költségét a boldog emlékü Biró József által ekklánknak iskolai alapul tett 4830 frt o. é. tőke-kamatai fedezték, elhatároztatott, hogy az ekkla a nemes alapitványozó iránti hálából az épület utcza felőli homlokzatára emlékkövet helyez e következő felirással: „Homoród-szentmártoni Biró József emléke.“

Ezzel kapcsolatban nem hagyhatom emlités nélkül Raffaj Károly buzgó hitrokonunknak amaz eléggé nem méltányolható nemes tettét, hogy midőn meghallotta, hogy az ekkla költségkimélés tekintetéből az épület alapját nem meszes kulimászszal akarja rakatni, azzal a feltétellel, hogy meszet vegyen, a korábban isk. épitésre igért 3 frtját 20 frtra o. é. egészitette ki.

Ekklánk tőkepénzeinek betáblázása László József, mint e végett kinevezett consistorialis biztos aa. tapintatos vezetése alatt, habár lassan, de mégis halad. Egy nehány kötvény, ugy ezer frt erejéig, már át is adatott egyházközségünk ügyvéde Pálfi Ferencz aá-nak, de a nagyobb rész, a munka nehezebb fele még hátra van. Vajha mentől elébb biztositva lenne az elveszhetéstől ekklézsiánk tőkepénze!

Barabás Lajos.

KÜLÖNFÉLÉK.

— **Ifj. Fretwell János**, egyházunk és közügyeink lelkes, fáradhatatlan barátja, a mint fenn levő akadémitánk tudósit, alig ért vissza Londoba közelebbi látogatásából, azonnal felolvasást tartott az erdélyi unitáriusokról. Diszes férfi és női közönség gyült össze a „Manchester New College“ nagy termében. Fretwell ur elbeszélte Erdélyben tett újabbi tapasztalatait. Miután rövid vázlatban egyházunk történetét eléadta, igy szólott: „Bátran kimondhatom, hogy ott a legszabadabb szellemü és legjobb keresztények vannak, ugyanazon elnevezéssel, mely a miénk is. Nem tudom eléggé hangsulyozni, hogy nekünk az erdélyiekkel való összeköttetést nem szabad megszüntetnünk. Ott a tiszta kereszténység számára a legszebb jövő kinálkozik. De nem csak ez, hanem Anglia érdekei is követelik a Magyarországgal való barátságos viszony fentartását“. Ezután az 1848—49-ki események eredményeiből kimutatta Magyarország állását a jelen háboruval szemben. Végül kiállitást rendezett erdélyi emlékeiből, a mik közt ott volt mintegy 20—30 erdélyi unitárius férfi és nő arczképe, ezek közt a Kriza, Brassai, Jakab E., Ferencz J., Simén, Buzogány és Kelemen Benő arczképei, továbbá több tájkép és a „Székelyföld leirása“, miből több részt ismertetett. Isten áldja meg a nemes fáradozót, s kisérje áldás nemes törekvését!

Nyilt vallástétel. E czim alatt az Inquirer angol unitárius heti lap sept. 8-ki száma, vonatkozással a Brit és külföldi unitárius társulat közelebbről kiadott közgyülési tudósitásra egy érdekes vezérczikket ad, melyet forditásban egész terjedelmében közlünk.

Van egy tétel a Brit és Külföldi unitárius társulat által közelebbről kiadott közgyülési tudósitásban — ugy mond, a szóban levő vezérczikk, mely egy oly tárgyat érint, melyet nem lehet eléggé figyelmébe ajánlani a szabad gondolkozásu keresztényeknek átalában. Ez a tétel következő: „a mi feladatunk még mindig bátoritni az embereket mindenfelé, hogy nyilvános vallást tegyenek a szabadabb hitnézetekről, a melyek most minden keresztény felekezetben el vannak terjedve“. Ismételjük, hogy nagy szükség van figyelmeztetni a közönség azon részét, a mely a szabadabb vallásos nézetek felé hajlik, hogy kötelessége nyilt vallást tenni valódi érzelmeiről s kötelessége bensőleg egyesülni azokkal, a kikkel vallásilag rokonszenvez. Fájdalom, nagyonis közönséges az a tapasztalat, hogy az emberek között kevésnek van meg az az erkölcsi bátorsága és határozottsága, mely szükséges arra, hogy valaki egy népszerütlen ügy harczosává szegődjék. Sokan vannak, a kik népszerütlen elveket ápolnak magokban, de azoknak nyilvánitásától viszszarettennek és semmitől sem irtóznak inkább, minthogy az emberek őket azon elvek pártolóinak tartsák, nézeteiket azokkal azonositsák. Titokban igen is rokonszenveznek a népszerütlen ügygyel, de nyilván azt nem támogatnák a világ minden sürü kincseiért. Ellenben ha az az ügy népszerüvé lesz, ők csapnak fel vezérférfiakká. Habár a gazda-

gok és befolyásos emberek pártolnák is, ők is hasonlót tennének. Senki sem készebb, mint ők előmozditani valamely ügyet, ha azt a nagyok és hatalmasok társaságában tehetik; de igy félre állanak és hidegen néznek az ügyre.

Elszomoritó tény, hogy aránylag oly kevés embernek van elég függetlensége és szilárdsága a sokaság itéletével nyiltan ellentétbe helyezni magát, midőn arról van szó, hogy a sokaság által nem pártolt elveket segitsenek érvényesülni. Az ilyen emberek nem félnek annyira roszat cselekedni, mint magánosan maradni s inkább feláldozzák meggyőződésüket, minthogy népszerütleneknek láttassanak. Ez őszintétlen eljárás, mely magamagát itéli el. Ez meggyalázása azon elvnek, melyet mindenkinek tiszteletben kellene tartani, mely szerint mindenkinek kötelessége meggyőződésével megegyezőleg cselekedni, tekintet nélkül a nagy tömeg véleményére vagy előitéletére. A becsületesség és igazságosság azt kivánják, hogy kiki legyen hű a maga nézeteihez, a maga jobb és nemesebb természetének kivánalmaihoz és követelményeihez s kerüljön minden őszintétlen és méltatlan alárendeltséget a megrögzött szokásokkal szemben. A ki saját jobb érzelmeit elfojtja, a ki pártol oly dolgokat, a melyek meggyőződésével ellenkeznek és elhanyagolja azokat, a melyek saját bensőjében viszszhangra találnak, az olyan embert nem lehet igaz embernek nevezni.

Az egyéni meggyőződés iránti hűség hiánya egyik nagy akadály, a melylyel minden népszerütlen ügynek, főleg pedig egy népszerütlen vallási ügynek meg kell küzdenie. Egyszerüen maga az a tény, hogy az ügy népszerütlen, elég arra, hogy attól igen sokan megvonják támogatásukat. Nagy szerencsétlenség az, hogy az embereknek, — még pedig sokan a mivelt és értelmes osztályból — nagy száma nem tartja kötelességének nyilt vallást tenni vallásos érzelmeiről. Elégnek tartják azt, hogy nekik megvannak saját nézeteik és azt magokban elfojtva tartják még akkor is, mikor megvannak győződve arról, hogy azon vallásos nézetek elterjedése a társadalom javára szolgálnának s tudjuk, hogy mások is hasonló érzelmeket ápolnak, csak hogy azoknak sincs bátorságuk velök a nyilvánosság elé lépni. Nem gondolják meg, hogy mily férfias és becsületes dolog volna segitni oly ügyet, a melylyel ők is rokonszenveznek. Vagy ha azt meg is gondolják, nem hagyják magokat e gondolat által befolyásoltatni. Ez a legfőbb oka annak, hogy minden reform vagy valamely népszerütlen mozgalom oly nehezen tud haladni a világon. Maga a népszerütlenség csaknem áthághatlan akadály utjában. Ellenkezőleg egy hitnek csupán népszerüsége is főérv annak fentartásában. A tömegnek rendesen más érvre nincs szüksége.

Ennélfogva nem lehet elég hathatósan inteni a szabad gondolatok igaz barátait, hogy nem elég az emberre nézve felvilágosult elvekkel birni és azokat magában elzárni, főleg mikor látja, hogy azon elveknek mily nehéz küzdelmeket kell kiállniok, mivel kevesen vallják és még inkább, mikor meg van győződve arról, hogy azon elvek általános elfogadása nagyban előmozditaná a társadalom jóllétét és boldogságát. Az ilyen ember nyilván az önzés és gyávaság bélyegét süti magára. Őt nem vezeti magasabb elv s bűnösen elhanyagolja vallásos kötelessé-

gét. Ha az embernek meg vannak saját nézetei, azokat vallja is meg, vallja, támogassa is és ne rettenjen vissza semmi törvényes eszköztől, mely által azokat a közönséggel megismertetheti s általok befolyást gyakorolhat a társadalom gondolkozásmódjára és életére. Ha ez az elv uralkodnék az emberek között, a vallási reform ügye a helyett, hogy minden lépésért, a melyet tesz, megküzdjék, gyorsan haladna előre.

Talán egy ügy sem szenved többet ezen gyengeség, a vallási kötelezettség ezen elhanyagolása miatt, mint a miénk. Ki kételkedhetik azon, hogy ha a szabadelvü kereszténység népszerü lenne, számosan, a kik most távol tartják magokat vagy legfennebb alkalomszerüleg meghallgatnak egy-egy estvéli felolvasást, örömest a mi gyülekezeteinkhez csatlakoznának és mellénk sorakoznának! Ismert dolog, hogy minden nagyobb városban számosan vannak, a kik meggyőződés szerint szabadelvüek, de hitvallásilag nem azok. Az unitárius imaház előtt, a hol tudják, hogy az ők érzelmeiknek teljesen megfelelő hitet hirdetnek, rendesen elsétálnak s magokkal megelégedve mennek a divatos, tömött templomba, hogy részt vegyenek egy oly isteni tiszteletben, a mely lelki szükségeiknek nem felelhet meg, hogy ismételjék azt a hitvallást, a melyet ők csak félig-meddig hisznek. Ha ezen embereket megszólitjuk, miután a templomból kijöttek, nem tartózkodnak megvallani, hogy mily keveset hisznek ők abból, a mit hallottak. A legellenségesebben megbirálják a nekik nem tetsző szertartást. A hallott beszédet darabokra szedik s birálatuk épp oly észszerü, mint egy unitáriusé lenne, sőt ennél is tán még kimélytelenebbek. Azonban a következő vasárnapon ismét ugyan azon templomba mennek s ugyan azon lelki kinzásnak teszik ki magokat, csupán a szokás s uralkodó orthodoxia zsarnoksága iránti rabszolgai alárendeltség miatt. Ezen világos tényekkel szemben, mi azt hiszszük helyén van: „b á t o r i t n i a z e m b e r e k e t m i n d e n f e l é, h o g y n y i l v á n o s v a l l á s t t e g y e n e k a s z a b a d a b b h i t n é z e t e k r ő l, a m e l y e k m i n d e n k e r e s z t é n y f e l e k e z e t b e n e l v a n n a k t e r j e d v e".

A magyarhoni ref. egyházkerületek conventje Budapesten. A tiszántúli egyházkerület kezdeményezése következtében egy az 1873 ki convent alapján ad hoc convent összeülése közohajtássá válván az összes magyarhoni reformatusok előtt, a mely egy alkotmányozó zsinat megtartását előkészitse, erre az egyes egyh. kerületek követeiket megválasztották és Budapestre küldötték, a hol a convent f. évi nov. 15-én b. Vay Miklós elnöklete alatt magát constituálta, hivatalnokait megválasztotta, s három napi tanácskozás után egy bizottságot nevezett ki, a mely tegyen javaslatot az egybehivandó zsinat helye, ideje, tagjainak száma, a választás módja és a tanácskozás sorrendje iránt; továbbá, hogy hozza javaslatba és fogalmazza azon kérdéseket, melyek a tartandó zsinat tanácskozásai és határozatai alá leszszek terjesztendők. Az igy elkészitett javaslatot az újra összeülendő convent megállapitja, s a zsinat elé terjeszti. Üdvözöljük ref. afiai tőrekvését.

— **Necrolog**: Iskolánk felügyelő gondnokát Széplaki mlgs P. Horváth Kálmán és testvérét P. Horváth Gábor urakat közelebbről sulyos családi veszteség érte — szeretett nővéröknek, bethleni mlgs gróf Bethlen Miklósné szül. Petrichevich Horváth Ida urnőnek folyó évi dec. 6-án történt halálával. A boldogult egyike vala ama nemeseknek, kikben a család iránti hő szeretettel mély érzelem és ihletett, magasra törő költöi szellem párosult. Nyugalom és béke lengjen porai felett!

— Midőn szerkesztőségünk a jelen füzettel folyóiratunk XII-ik évi rendes folyamát bézárja, nem teheti, hogy szives köszönetet ne mondjon t. munkatársainknak, s a pártoló és előfizető közönségnek támogatásukért. Minket megnyugtat az a tudat, hogy erőnk és tehetségünkhöz képest semmit sem mulasztottunk el, a mi által az igazság és egyházunk közügyét előmozdithattuk. S e megnyugvásunk jövőre azt a reményt éleszti bennünk, hogy t. olvasóink, kiknek ez úttal boldog újévet kivánunk, mellékelt új előfizetési felszólitásunkat figyelembe véve, folyóiratunkat tapasztalt támogatásukban és szeretetökben a jövőre is megtartják.

A szerkesztőség postája.

Lőfi Á. urnak. Czikkét köszönjük. Tárgyhalmaz miatt azonban kiadását jövő füzetünkre kellett halasztanunk.

B. L. urnak, Az aranykönyvet helyszűke miatt jövő számunk hozza.

ARANY-KÖNYV.

A Dávid Ferencz-alapitványra tett kegyes adományok.

Tizennyolczadik közlemény.

		fr.	kr.
2877.	Hg. Odescalchi Arthur	100	—
	Pogány Károly (6-ik ad.)	20	—
	Özv. Székely Elekné 4-ik ad.)	10	—
2880.	Simon Elek (2-szor)	5	—
	Alsó-járai ekkla (2-or)	5	—
	Ugyanonnan perselypénz	—	80
	Kolozsvári ekkla (4-er)	20	—
	Ugyanonnan perselypénz	4	35
	Botár Ferencz (5-ik ad.)	5	—
	átvitel .	170	15

		frt.	kr.
	áthozatal .	170	15
	P.Horváth Borbára (2-or)	10	—
	Ferenczi Mózes (6-ik ad.)	2	—
	Kovács János (3-szor)	3	—
	Kovács Jánosné (3-or)	2	—
2890.	Kovács Lenke	1	—
	A 18-ik közl. összege	188	15
	Hozzáadva az előbbi 17. közl. . .	5108	38
	Az alapitvány	5296	53

A fennebbi adományokat közölve, nem mulaszthatom el megújitani szives köszönetemet különösen azon kegyes adakozóknak, a kik szintén nem fáradnak el adományaik gyakori megújitásában. S e közleményben többnyire mind ilyenekkel találkozom. Vannak ezek között olyanok, a kik többszöri adakozás által személyenként 50, 60 sőt 80 frttal is gyarapitották már az alapitványt Mily könnyü lenne ezeknek példáját követve, a kivánt összeget a legrövidebb idő alatt egybehordani. Nem sokat, de sokan és sokszor! E jelszó alatt egyesüljünk a kitűzött czélra. Egyuttal boldog és szerencsés új évet kivánok a Dávid Ferencz-alápitvány jelen és jövő pártolóinak. Kolozsvárt, dec. 22-én 1877.

Ferencz József.